

Treball de Fi de Grau

Títol

La relació entre l'explotació de recursos naturals i la violència de gènere cap a les dones indígenes a l'Amèrica Llatina

Autoria

Carlota Martín Alcázar

Professorat tutor

Isabel Muntané Rodríguez

Grau

Comunicació Audiovisual	☐
Periodisme	☒
Publicitat i Relacions Públiques	☐

Tipus de TFG

Projecte	☐
Recerca	☒

Data

1 de juny de 2022

Full resum del TFG

Títol del Treball Fi de Grau:

Català:	La relació entre l'explotació de recursos naturals i la violència de gènere cap a les dones indígenes a l'Amèrica Llatina		
Castellà:	La relación entre la explotación de recursos naturales y la violencia de género hacia las mujeres indígenas en América Latina		
Anglès:	The relationship between natural resource exploitation and gender-based violence against indigenous women in Latin America		
Autoria:	Carlota Martín Alcázar		
Professorat tutor:	Isabel Muntané Rodríguez		
Curs:	2021/22	Grau:	Comunicació Audiovisual
			Periodisme
			Publicitat i Relacions Públiques

Paraules clau (mínim 3)

Català:	Dones indígenes, Amèrica Llatina, violència de gènere, Explotació de recursos naturals, Desigualtats, Desastres naturals
Castellà:	Mujeres indígenas, América Latina, Violencia de género, Explotación de recursos naturales, Desigualdades, Desastres naturales
Anglès:	Indigenous women, Latin America, Gender-Based violence, Exploitation of natural resources, Inequalities, Natural disasters

Resum del Treball Fi de Grau (extensió màxima 100 paraules)

Català:	El següent treball ha volgut investigar la relació entre l'explotació dels recursos naturals, que s'està donant actualment, amb la violència de gènere contra les dones de les comunitats indígenes de l'Amèrica Llatina. També pretén fer una investigació sobre com aquesta relació entre ambdós s'agreuja a mesura que el canvi climàtic va esdevenint un factor de risc més greu cap als animals, la flora, els ecosistemes i nosaltres, les persones.
Castellà:	El siguiente trabajo ha querido investigar la relación entre la explotación de los recursos naturales, que se está dando en la actualidad, con la violencia de género contra las mujeres de las comunidades indígenas de América Latina. También pretende realizar una investigación sobre cómo esta relación entre ambos se agrava a medida que el cambio climático se convierte en un factor de riesgo más grave hacia los animales, la flora, los ecosistemas y nosotros, las personas.
Anglès:	The following work seeks to investigate the relationship between the exploitation of natural resources, which is currently taking place, and gender-based violence against women in indigenous communities in Latin America. It also aims to investigate how this relationship between the two is worsening as climate change becomes a more serious risk factor for animals, flora, ecosystems and us, humans.

Primerament, voldria donar les gràcies a totes les dones que han fet possible aquest treball.

A la **Lucha Castro**, per dedicar-me el seu temps i ensenyar-me que sempre s'ha de continuar lluitant, perquè sempre hi ha motius per fer-ho. Per explicar-me horrors, però també per fer veure que hi ha esperança, i per escriure *Una lucha colectiva*.

A l'**Evelia Bahena**, per ser tan combativa i per no perdre mai la ràbia i la humilitat amb la què lluita. Per estar parlant hores amb una desconeguda i, tot i això, obrir-se i confiar en mi.

A la **Teresa Castellanos**, per parlar sense cap prejudici ni pèls a la llengua i per ser extremadament valenta assenyalant amb el dit a aquells que són culpables.

A la **Cristina Auerbach**, per tenir un valor que no havia vist mai. I per tenir ganes de recuperar, reconstruir i estimar la seva comunitat, és un sentiment increïble que no coneixem gaire.

Finalment, volia donar les gràcies a la meva tutora del treball, l'Isabel Muntané Rodríguez, per confiar en un tema tan important per mi, sobretot en l'àmbit personal. Per corregir-me tot allò que no tenia sentit i guiar-me.

I també gràcies a totes les persones què m'han sentit plorar, enfadar-me, emocionar-me i enrabiar-me parlant sobre el meu treball. Ha estat un procés maco, però gens fàcil; tot i que he après tantíssim. Tant de bo serveixi d'alguna cosa i les veus d'aquestes dones ressonin per tots llocs, encara hem d'aprendre moltíssim d'elles.

Índex

1. Introducció i justificació.....	6
2. Objectius.....	8
3. Hipòtesis.....	9
4. Metodologia.....	10
5. Marc teòric.....	11
5.1. Introducció als conceptes del treball.....	11
5.1.1. L'ecofeminisme a Amèrica Llatina	
5.1.2. Per què les desigualtats i la manca de recursos naturals que està provocant el canvi climàtic porten a la violència de gènere	
5.2. Violència a la terra.....	17
5.3. Violència als boscos.....	21
4.3.1. Per què els boscos de territori indígena son fonamentals per lluitar contra el canvi climàtic	
5.3.2. El paper de les dones indígenes protectores dels boscos	
5.3.3. Formes de violència i perills per l'accés i propietat de recursos naturals forestals	
5.4. Violència per l'aigua.....	27
5.4.1. Aigua potable i els drets de les dones per l'accés a aquesta	
5.4.2. Diferents formes i expressions de violència que pateixen les dones a la recerca d'aigua potable	
5.5. Violència cap a les dones indígenes defensores de la vida i del territori.....	31
5.5.1. Violència com a eina de control cap a les dones indígenes	
5.5.2. Les conseqüències d'un problema d'arrel	
5.6. Augment de la violència de gènere durant els desastres naturals.....	38
5.6.1. Què està passant amb els desastres naturals i el canvi climàtic?	
5.6.2. Amèrica Llatina com a zona vulnerable en l'àmbit ecològic	
5.6.3. Com els desastres naturals visibilitzen i agreugen la violència de gènere	
5.7. La Recuperació: la reconstrucció després del desastre i l'augment de la violència de gènere contra les dones indígenes.....	46
5.7.1. Reconstrucció del desastre i relegació de la dona a l'esfera privada	

5.7.2. Augment de la violència de gènere a causa de l'extrema pobresa i la falta de recursos naturals després dels desastres als campaments provisionals

5.7.3. Oportunitats: Les dones com a motor de canvi i reconstrucció després dels desastres naturals

5.8. – Perspectives de Futur – Acords globals contra el canvi climàtic i la violència de gènere.....54

5.8.1. Espai de discussió per a la relació entre canvi climàtic i violència de gènere

5.8.2. Protocol de Kyoto (1997-2005)

5.8.3. Programa de Treball de Lima (2014)

5.8.4. Acord de París (2015-2016)

6. Anàlisi de resultats.....59

7. Conclusions.....77

8. Bibliografia.....80

1. Introducció

I. Presentació del treball

Aquest treball investiga la relació entre l'exploració dels recursos naturals i la violència de gènere contra les dones de les comunitats indígenes de l'Amèrica Llatina. També indaga sobre com aquesta relació s'agreuja a mesura que el canvi climàtic va esdevenint un factor de risc cada vegada més greu.

II. Motius i justificació del tema

El mateix tema s'ha escollit per diferents motius. Primerament, la regió d'Amèrica Llatina és una de les més afectades per les conseqüències del canvi climàtic actual. Així també, es troba a un territori en el qual impera la violència de gènere diàriament, sobretot cap a les dones que defensen la seva comunitat, el seu territori i els recursos naturals de la Terra. A més, tot i que existeixen estudis que corroboren i fan explícita aquesta relació, conèixer experiències i vivències de dones indígenes i defensores en primera persona ha estat essencial, no només per dur a terme el treball, sinó per verificar les hipòtesis i aconseguir els objectius. Tanmateix, hi ha escasses publicacions sobre el tema del treball en català; la majoria d'elles són en anglès o en espanyol, així que és interessant ampliar el marc territorial perquè aquest problema al qual s'enfronten cada dia les dones i les nenes indígenes, tingui una visibilitat encara més gran. I perquè hi hagi més investigacions en la nostra llengua.

III. Panorama dels diferents apartats que componen el treball

El següent treball es compon de diferents apartats que s'han anat creant al principi i durant aquest mateix. Ja que a mesura que avançava la investigació i es duïen a terme les entrevistes, els dubtes, les respostes i els interessos anaven canviant. Com s'ha pogut llegir a l'índex, els apartats són els següents.

Primerament, es fa una breu introducció per posar en context al/la lector/a del que es llegirà i s'explica tant el concepte d'exploració de recursos naturals, com el de violència de gènere. Seguidament, es narra aquesta relació a l'Amèrica Llatina i per què la discriminació, les

desigualtats i la manca d'accés als recursos naturals, així com la mala gestió d'aquests, porten a la violència de gènere com a resultat.

A continuació es tracta la violència en tres àmbits de la vida quotidiana de les dones i nenes indígenes essencials per al seu benestar i per a la seva pròpia vida, així com l'afectació que té per a elles la violència de gènere en aquests espais i les conseqüències a les quals s'enfronten. Aquests terrenys són la terra, els boscos i l'aigua.

I, així, el següent apartat tracta sobre violència de gènere que experimenten les dones i les nenes indígenes pel fet de ser-ho i alçar la veu per a protegir les seves comunitats.

Seguidament, hi ha dues parts essencials. Aquest treball també s'ha volgut centrar en la violència de gènere que pateixen les dones i les nenes durant els desastres naturals; producte del canvi climàtic i de l'explotació dels recursos naturals, sobretot, per part de les empreses i projectes extractivistes a llocs verges, rics i amb biodiversitat important. I també la violència que pateixen després que les catàstrofes hagin afectat el seu territori.

D'altra banda, també es presenta un breu apartat en el qual s'enmarquen els diferents acords, legislatura i tractats que hi ha hagut al llarg de la història contemporània pel que fa a explotació de recursos naturals i el que comporta i el paper de la violència de gènere cap a les dones indígenes en aquests contextos.

Finalment, en l'apartat de l'anàlisi de resultats, es reflexiona sobre les idees, investigacions, estudis i informació avaluades al marc teòric. Si aquesta es confirma o no a partir de les entrevistes a dones indígenes que s'han dut a terme i de quina manera ho fa. Així com les vivències i les experiències de les testimonis, que és, com s'ha dit abans, la principal essència del treball.

IV. Definició de l'objecte d'estudi

Aquest treball se centra en la investigació sobre el vincle entre l'explotació dels recursos naturals de la Terra a l'Amèrica Llatina, i la violència de gènere que es duu a terme cap a les dones indígenes. També estudia com a mesura que el canvi climàtic augmenta, la violència de gènere cap a les dones indígenes també ho fa.

2. Objectius

Constatar i demostrar, amb les veus de dones entrevistades, la relació existent entre l'explotació de recursos naturals i la violència de gènere cap a les dones de les comunitats indígenes.

Objectius específics

- I. Analitzar i fer visible la invisibilització social i històrica del vincle entre la violència de gènere cap a les dones indígenes de l'Amèrica Llatina i l'explotació de recursos naturals.
- II. Demostrar el creixement exponencial de la violència de gènere a mesura que el canvi climàtic augmenta i, per tant, les seves conseqüències.
- III. Investigar i relatar la desigualtat i la violència que s'exerceix, encara més, cap a les dones defensores dels drets humans i del territori, construïda a partir d'un sistema patriarcal opressor i perpetrador i per part dels diferents grups socials.
- IV. Indagar i aclarir les lleis internacionals existents en matèria d'explotació de recursos naturals dels territoris i violència de gènere, així com fer explícita la desprotecció legislativa que pateixen les dones i les comunitats indígenes.
- V. Investigar i estudiar la manca d'informació sobre l'existència de la relació entre la violència que s'exerceix contra les dones indígenes i l'explotació dels recursos naturals.

3. Hipòtesis

Hipòtesi principal del treball

- I. Existeix una relació sostinguda en el temps entre l'explotació de recursos naturals i la violència contra les dones indígenes a l'Amèrica Llatina.

Hipòtesis secundàries

- II. El principal perpetrador de la relació entre l'explotació de recursos naturals i la violència contra les dones indígenes és el sistema patriarcal.
- III. A mesura que l'emergència climàtica s'agreuja, també s'agreuja la violència de gènere.
- IV. El sistema judicial i social està creat perquè les dones defensores dels drets humans i del territori no puguin fer sentir la seva veu.
- V. La salut física i mental de les defensores de la terra cada cop es veu més afectada a causa de la violència que pateixen.

4. Metodologia

La recerca del treball va encaminada a aconseguir l'objectiu principal: *Constatar i demostrar, amb les veus de dones feministes indígenes de l'Amèrica Llatina, la relació existent des de fa segles, entre l'explotació de recursos naturals de la Terra i la violència de gènere cap a les dones indígenes*. I, per tant, també, a verificar la hipòtesi principal d'aquest: *Existeix una relació real i que ha estat sostinguda en el temps entre l'explotació de recursos naturals i la violència contra les dones indígenes a l'Amèrica Llatina*.

El marc teòric de l'estudi es basa en una investigació i recerca profundes, una recollida d'informació a través d'articles, estudis i treballs acadèmics, assajos, anàlisis, reportatges, notícies i entrevistes. A partir d'aquesta recollida d'informació, estudiada i verificada, s'ha pogut construir la part més teòrica del treball, les dades i el que ha pogut donar una base sòlida per a poder entrevistar les dones que es llegiran a continuació.

La part més important de la recerca, l'anàlisi dels resultats, es construeix a partir de les entrevistes que s'han realitzat a quatre dones indígenes de l'Amèrica Llatina, totes elles mexicanes. Els testimonis de les dones a les quals s'ha entrevistat han estat essencials, no només per corroborar la informació que s'ha trobat a la bibliografia del treball, sinó perquè són defensores que han viscut en primera persona totes les problemàtiques, les discriminacions, les violències i els abusos que s'ha anat relatant durant el treball. Per tant, el coneixement, les experiències i les vivències de les dones amb les quals s'ha parlat ha estat fonamental per a poder construir aquest projecte amb una base sòlida i a partir de testimonis reals.

Per a corroborar les hipòtesis i aconseguir els objectius del treball, se sotmetrà les hipòtesis a un contrast amb la realitat de la temàtica. La tècnica de contrastació es basarà principalment en les dades empíriques i la informació cercada, que ha construït el marc teòric del treball, la que consta a la bibliografia. Així com els testimonis reals de dones indígenes que s'han entrevistat, que seran crucials per a poder confirmar si les hipòtesis i els objectius del treball concorden o no amb les dades empíriques i les vivències i opinions de les entrevistades.

5. Marc teòric

5.1. Introducció als conceptes del treball

L'objecte d'estudi que abraça aquest treball és el següent: la relació que existeix entre l'explotació de recursos naturals i la violència de gènere a l'Amèrica Llatina. A més, també s'enllaça, per a demostrar, com a mesura que el canvi climàtic augmenta, també ho fa la violència de gènere. Per tant, els conceptes que s'introduiran a continuació son necessaris per a la comprensió del treball. Així, cal explicar bé aquests per poder crear un bon punt de partida.

Com a espècie humana, l'obtenció i explotació dels recursos naturals de la Terra ha format part del nostre dia a dia, i també d'allò que s'anomena *evolució*. I, tot i que actualment la consciència climàtica i ecològica ha augmentat, queden moltes lluites per resoldre. A continuació es veurà què és l'explotació de recursos naturals, com es duu a terme, per què i quines conseqüències té per als animals, la flora, els ecosistemes i les persones.

És a partir de la Revolució Industrial, que ocupa des del S.VIII fins al S.XIX, quan es comença a dur a terme l'extracció i es comencen a processar i treballar els recursos naturals per a produir matèries primeres i comercialitzar-les. Això, que va començar sent una extracció descontrolada a partir de la pressió humana a la Terra, va anar agreujant-se i deixant el que es coneix com *empremta ecològica*, que segons el WWF (Fons Mundial per a la Natura), és “la mesura de l'impacte de les activitats humanes sobre la natura, representada per la superfície necessària per a produir recursos i absorbir els impactes de la mateixa activitat”¹. El que va començar sense cap mena de gestió ecològica, social i legislativa, ja que no existia regulació alguna, va ser després una preocupació social i, per tant, es van començar a elaborar i promulgar lleis que protegeixen la natura, els ecosistemes i la biodiversitat, ja que la consciència pel que fa a la pèrdua de biodiversitat i ecosistemes va començar a estendre's a la societat. Així com també es van començar a crear parcs naturals i nacionals, i reserves naturals o santuaris de flora i de fauna per protegir-la i preservar-la.

¹ WWF (Fondo Mundial para la Naturaleza). (n.d.). *Informe Planeta Vivo: Huella ecológica - Nuestro trabajo*. WWF España. Retrieved April 24, 2022, from https://www.wwf.es/nuestro_trabajo/informe_planeta_vivo_ipv/huella_ecologica/

El que diem una gestió raonable i respectuosa dels recursos naturals, és aquella que no sotmet a cap tipus de sobreexplotació a cap recurs i permet la seva renovació i regeneració constant i, per conseqüència, conserva els seus criteris de sostenibilitat, segons el Fons Mundial per a la Natura (WWF). Una gestió a la que hauríem d'haver arribat fa temps però, que tot i així, actualment porta problemes, ja que molts cops no és duta a terme. El Fons Mundial per a la Natura, afirma que “els éssers humans estem esgotant els recursos naturals del planeta i els nivells de qualitat de vida començaran a declinar cap a l'any 2030”. A més, adverteix que “l'actual sobreexplotació dels recursos naturals està generant un enorme dèficit, ja que cada any es consumeix un 20% més dels que es poden regenerar, i aquest percentatge no deixa de créixer”². Per tant, la sobreexplotació de recursos naturals es pot definir com: “l'ús, l'extracció o aprofitament dels mateixos de manera excessiva. En el cas dels recursos naturals renovables, l'ús excessiu es dona sense la possibilitat de renovar-se, i en el cas dels recursos no renovables, condueix inevitablement al seu esgotament”³.

Nogensmenys, s'han d'exposar les conseqüències que, hipotèticament tindran lloc si, com les persones expertes fa temps que alerten, s'acaben explotant i esgotant tots els recursos naturals.

L'any 2019, l'Organització de les Nacions Unides, va fer una crida a tota la població mundial per a dur a terme urgentment un replantejament econòmic, ja que l'explotació de recursos naturals s'havia accelerat massa.⁴ I van donar dades com les següents: l'explotació de recursos naturals, al 2019, s'havia triplicat des de 1970. També, l'explotació de combustibles fòssils, perjudicials per a la nostra salut i la del planeta, havia augmentat en un 45%. A més, en un futur pròxim, és a dir, al 2060 les emissions de gasos de l'efecte hivernacle augmentarien en un 43%.

Tanmateix, l'augment de l'extracció de materials, que ha augmentat en 27 milions de tonelades, és una de les causes principals, junt amb el sector de l'explotació animal i el tèxtil,

² Iberdrola. (n.d.). *Consecuencias de la sobreexplotación de recursos naturales*. Iberdrola. Retrieved April 24, 2022, from <https://www.iberdrola.com/sostenibilidad/sobreexplotacion-de-los-recursos-naturales>

³ **Economipedia**. (2020, August 4). *Sobreexplotación - Qué es, definición y concepto* | 2022. Economipedia. Retrieved May 19, 2022, from <https://economipedia.com/definiciones/sobreexplotacion.html>

⁴

ONU. (2019, March 12). *La ONU pide un replanteamiento económico urgente por el aumento acelerado de la explotación de recursos*. UNEP. Retrieved April 26, 2022, from <https://www.unep.org/es/noticias-y-reportajes/comunicado-de-prensa/la-onu-pide-un-replanteamiento-economico-urgente-por-el>

de l'agreujament del canvi climàtic. No és que l'extracció de recursos estigui malament, ja que d'alguna manera la humanitat ha de trobar maneres de sobreviure, sino que, en comptes de vertical, el procés hauria de ser horitzontal. Ja que, com deia Joyce Msuya, directora executiva interna d'ONU Medi Ambient: *No hi haurà demà per a moltes persones, si no ens aturem.*

Per continuar amb aquesta idea, és important mencionar que el petroli, l'aigua, l'accés a la terra i certs minerals estratègics i la seva injusta distribució, així com la mala gestió i corrupció, son els causants del 40% de les guerres en els últims 60 anys. Ja que, en els territoris en els quals es desenvolupen les guerres, hi tenen lloc l'extracció il·legal de materials que alimenten els conflictes en territoris rics en aquests. A més de servir per finançar altres guerres, segons afirmen diversos estudis de l'ONU en matèria de sostenibilitat i democratització dels recursos naturals⁵.

També fa temps que l'ONU Medi Ambient afirma que la biodiversitat no només s'està perdent, sinó que ho fa a un ritme mil cops més ràpid del que hauria de ser⁶. Perquè ja estem parlant de la Sisena Gran Extinció, i les persones son les principals causants d'aquesta, des de la contaminació d'ecosistemes amb substàncies contaminants, caça furtiva, monocultius extensius de terra, destrucció d'hàbitats naturals per conseqüència de l'ús que fan les grans empreses multinacionals, com les petrolieres i les mineres, dels recursos naturals.

Les dades d'extinció d'espècies animals en perill d'extinció al 2022 eren les següents: 5.200 espècies estan en perill d'extinció, 11% son aus, 20% son rèptils, 34% son peixos i 25% son amfibis i mamífers⁷.

⁵Delfosse, C. (2018, October 16). *Los recursos naturales causaron más del 40% de las guerras de los últimos sesenta años*. UN News. Retrieved April 26, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2018/10/1443762>

⁶ ONU. (2009). *Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010*. Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010. Retrieved April 26, 2022, from <https://www.un.org/es/events/biodiversity2010/loss.shtml>

⁷ ONU. (2009). *Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010*. Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010. Retrieved April 26, 2022, from <https://www.un.org/es/events/biodiversity2010/loss.shtml>

5.1.1. L'ecofeminisme a Amèrica Llatina

El terme *ecofeminisme* va ser utilitzat per primer cop per Françoise D'Eaubonne al 1976. El va fer servir per definir les accions que duïen a terme les dones feministes franceses quan, per exemple, es manifestaven i protestaven contra algun desastre ecològic. Aquesta era l'activitat per excel·lència del feminisme que protegia la natura i l'entorn, i va néixer, també, per defensar la vida en totes les seves formes; la dels éssers humans, la dels animals, la dels ecosistemes, i la flora.

L'ecofeminisme, per tant, és un moviment que veu una connexió entre l'explotació i la degradació del medi natural amb la subordinació i l'opressió de les dones. Per tant, uneix elements del feminisme i de l'ecologisme⁸. Amèrica Llatina ha estat un dels llocs amb més activitat i formació d'aquest moviment. Encara que, com diu Nancy Santana Cova⁹, “L'ecofeminisme a l'Amèrica Llatina constitueix un moviment de recent data i, encara, no ben definit, però ha vingut formant-se en el transcurs de les seves pràctiques concretes”.

El seu assaig planteja nombroses preguntes i dubtes, però és també una introducció a partir de la qual es pot començar a narrar aquesta relació existent entre les dones i la natura a l'Amèrica Llatina. Els aspectes de la degradació ambiental i el creixement de l'exclusió i la desigualtat socials són els dos conceptes entorn als quals giren les seves reflexions. A partir d'aquest dos conceptes, explica, per tant, que ambdós problemes no han estat *desrelacionats* un entre l'altre per casualitat, sinó que els han *divorciat*. Dos problemàtiques, en un inici pensades com separades que, casualment, venen del mateix embrió: el capitalisme neoliberal. Com també explica Mary Judith Ress, en el seu assaig *Espiritualidad ecofeminista en América Latina*¹⁰, reflexiona sobre aquest mateix concepte de divorci i d'aïllament de dos conceptes que, en realitat, van de la mà. “L'opressió de la dona i la destrucció del planeta no són dos fenòmens aïllats, sinó dues formes de la mateixa violència. Les dues venen d'una aberrant necessitat de controlar tot allò diferent, allò que no entenem”.

És cert que Amèrica Llatina, tal i com afirma Nancy, “Històricament ha constituït un gran atractiu per als països del nord degut a, entre altres raons, la riquesa que representa la seva biodiversitat, el que l'ha convertida en una regió estratègica per a l'explotació de recursos naturals”. I, per conseqüència, de violència contra les dones indígenes defensores del territori.

⁸ “Feminismo y Ecología”, Mary Mellor, New York University Press, 1997. Page 1.

⁹ Cova, N. S. (n.d.). El Ecofeminismo Latinoamericano. *Las Mujeres y la Naturaleza como Símbolos* (Universidad de los Andes-Trujillo, Ed.). 10.

¹⁰ Judith, M. R., Revista Con-spirando. (2011, Febrero 6). Espiritualidad Ecofeminista en América Latina. 14.

Per tant, són enormes els resultats que han provocat aquestes progressives explotacions als ecosistemes d'Amèrica Llatina: desforestació, degradació dels sòls, contaminació de l'aire, de la terra, de l'aigua, pobresa, i pèrdua de treball. I és per això que es van començar a crear moviments de dones per lluitar en contra de l'explotació dels recursos, dels seus. Perquè sense els recursos, no poden mantenir la seva família; elles són les encarregades de plantar, cultivar, extreure i transportar per aconseguir de nou més recursos que, si són explotats o extrets per altres, elles no poden fer-ne un bon ús per a substituir, i les seves famílies tampoc. “Són les dones les que perceben directament i pateixen en carn pròpia els danys que, en la seva salut i la dels seus fills, ocasiona la utilització de substàncies tòxiques als seus llocs de treball, la contaminació de les aigües, la terra o l'aire i la desforestació comercial que realitzen les empreses multinacionals. Això afecta també als seus cultius i disminueix la possibilitat de comptar amb aliments sans”, afirma l'autora Nancy Santana Cova¹¹.

Així mateix, l'ecofeminista Mary Judith Ressa explica, “L'ecofeminisme és un concepte que combina l'ecologia profunda amb el feminisme radical o cultural”. Per això les dones van començar a crear xarxes i espais segurs, per protegir els recursos naturals dels seus territoris, perquè “L'ecofeminisme assenyala que és necessari crear espais de llibertat, en què la diversitat i l'autonomia siguin els valors que guien”. Espais de respecte i de garantia de recursos per a què les dones indígenes puguin recórrer a ells com a font d'aliments, materials o medicina.

¹¹ Cova, N. S. (n.d.). El Ecofeminismo Latinoamericano. *Las Mujeres y la Naturaleza como Símbolos* (Universidad de los Andes-Trujillo, Ed.). 10.

5.1.2. Per què les desigualtats i la manca de recursos naturals que està provocant el canvi climàtic porten a la violència de gènere

El paper de les dones al que es coneix com esfera privada sempre ha estat el de la cura als altres i el manteniment de la llar. Nogensmenys, el paper de les dones indígenes ha estat el de, des de fa generacions, mecanitzar la societat, com a treballadores fora i dins la llar, i perpetuar les comunitats: “Elles han desenvolupat un paper decisiu en la lluita per l'autodeterminació dels seus pobles i els seus drets com a dones, son conegudes com garantitzadores de la cultura i juguen un paper fonamental en les seves famílies, a les seves comunitats, als seus països, així com fortament a l'àmbit internacional”¹². A banda de cuidar els infants, les persones grans, els camps, els boscos, els prats, el remat, el menjar, la biodiversitat dels territoris i gairebé totes les activitats que son pròpies d'allò que en diem *masculí*.

Actualment, el canvi climàtic està afectant a moltes zones i sectors de la població; i, per conseqüència, els més vulnerables sempre son els més afectats. Les dones indígenes de l'Amèrica Llatina s'enfronten cada dia a la violència a i per a la terra, a la violència als boscos i els camps i per l'aigua. Les dones indígenes pateixen més violència, exposant-se diàriament a situacions perilloses per defensar els seus territoris, comunitats i a la vida. A la violència durant els desastres naturals, que cada cop son més evidents i greus, i la posterior recuperació. Als grups armats, que confronten un grup perillós cap a la seva pròpia seguretat, dignitat i sexualitat i les migracions que creen aquests desastres naturals.

I tot i que cada cop existeixen més lleis, protecció i acords globals per a frenar la violència cap a la natura i cap a les dones que defensen el territori, encara queda molt camí per a que s'apropi a allò que hauria de ser.

A continuació s'exposaran els anteriors punts, problemes, possibles solucions i dades al respecte.

¹² **Comisión Interamericana de Derechos Humanos.** (n.d.). *Mujeres Indígenas*. Mujeres indígenas. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.oas.org/es/cidh/indigenas/docs/pdf/Brochure-MujeresIndigenas.pdf>

5.2 Violència a la terra

5.2.1. Per què la terra és essencial per les dones?

La terra és l'objecte de cultiu, de recursos naturals, de vida, de treball i producció. La terra és essencial per la vida, el sosteniment i la resiliència. I el seu accés de manera segura proporciona no només menjar, sinó també un sostre i, un dels factors més essencials, sobretot en les zones rurals: una identitat social, personal i col·lectiva¹³. Tot i això, la terra també és un espai de persecució, robatoris i inseguretat.

Sobretot, per al col·lectiu de les dones i nenes indígenes, les quals actualment, menys del 20% de les terres de tot el món són propietat de dones, segons les últimes dades de l'estudi *Why Land Rights Matter*¹⁴. I, en moltes regions de l'Amèrica Llatina, com per exemple a Colòmbia, tot i que sí es garanteix la igualtat del drets a què els homes i les dones tinguin terres, a la pràctica no és així, i es demana a les dones certs títols i informació que en molts casos no posseeixen, s'exposa a l'estudi. Aquest problema, en tant que afecta a regions més concretes, com les que s'estudien en el següent treball, son fruit també del sistema actual, ja que el 40% de les economies de tot el món limiten la propietat de la dona a la terra com a tal¹⁵. A més, a l'Amèrica Llatina, actualment hi viuen 58 milions de dones en entorns rurals, de les quals només un 30% d'elles son propietaries de terres en les que es practica l'agricultura, afirma el mateix estudi.

Per tant, en aquest punt pot sorgir la següent pregunta? *Per què és important de qui és la terra?*

Històricament, la majoria de dones eren relegades a l'esfera privada, la de casa, l'íntima, i no tenien cap poder sobre les propietats. Si les dones aconsegueixen tenir més propietats, com a conseqüència, apareixeran més l'esfera pública, el que significa més control i capacitat de

¹³ **Women Kind.** (2017-2018). *Transforming the lives of women and girls.* <https://www.womankind.org.uk/wp-content/uploads/2020/09/Womankind-impact-report-2017-2018-WEB.pdf>

¹⁴ **USAID.** (2015). *Why Land Rights Matter.* USAID. Retrieved April 3, 2022, from https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/USAID_Infographic_Why_Land_Rights_Matter_Print_rev.pdf

¹⁵ **Comisión Interamericana de Mujeres.** (n.d.). *Las mujeres rurales, la agricultura y el desarrollo sostenible en las Américas en tiempos de COVID-19.* Las mujeres rurales, la agricultura y el desarrollo sostenible. Retrieved April 29, 2022, from <https://www.oas.org/es/cim/docs/DocumentoPosicion-MujeresRurales-FINAL-ES.pdf>

decisió sobre allò que és seu. A més, s'afirma que donar a les dones propietats de terres, pot incrementar significativa i positivament la productivitat d'aquestes¹⁶.

No obstant, segueix havent-hi control per part dels homes sobre les terres de les quals les dones son propietàries, a més de disputes que creen violència de gènere dins les llars, posa en relleu l'estudi, amb tot el que això comporta.

Un altre cas que normalment duu al conflicte, és quan les dones es queden vídues, o el seu marit, propietari de les terres, pateix alguna enfermetat, i, per tant, elles s'han de fer càrrec. Aquestes pateixen violència per part de la família del seu marit perquè no pugui adquirir-les.

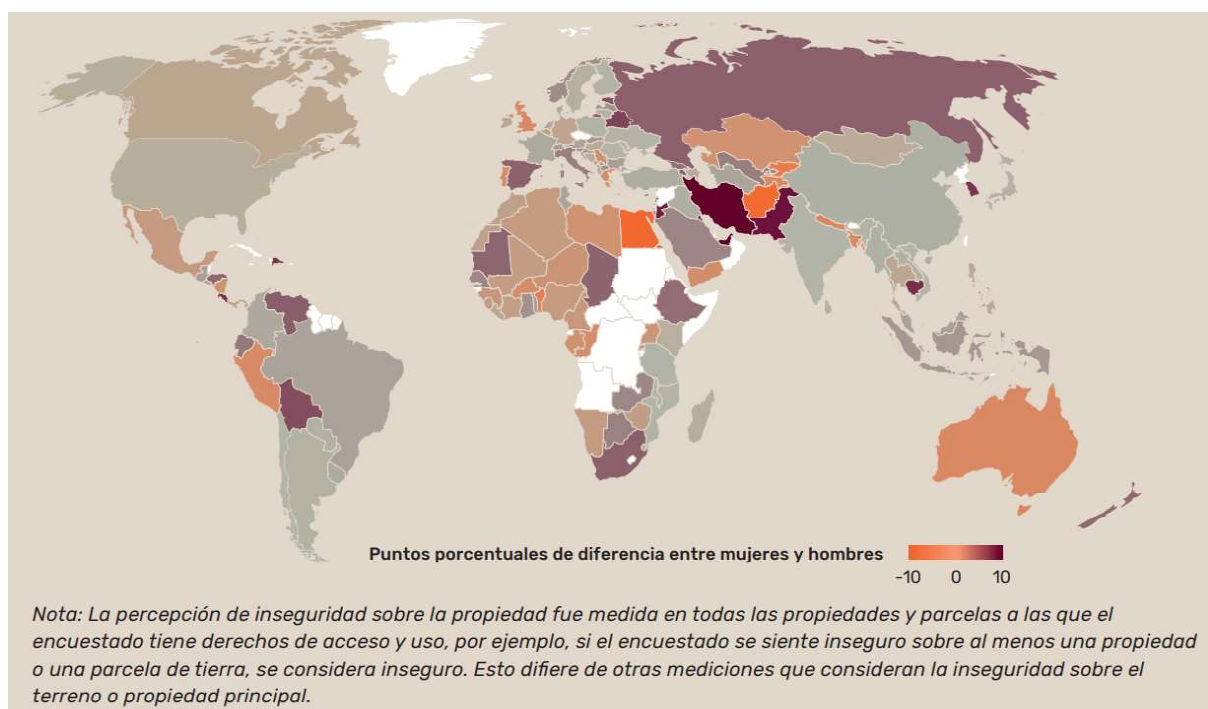
Per tant, quan una dona no aconsegueix o no pot ser propietària de terres de conreu, i, a més, no disposa de cap altre font d'ingressos, ha de dependre del seu marit. A més, a moltes ciutats, moltes de les quals formen part d'Amèrica Llatina, s'espera que sigui l'home el que sostingui la seva família, per tant, s'assumeix que les dones, per elles mateixes, no necessiten ser propietàries de cap mena de terres. És així com, realment, les lleis mateixes reforcen aquesta necessitat econòmica creada de la dona cap a l'home o el parent més pròxim per accedir a qualsevol tipus de serveis. I aquesta dependència acaba en més vulnerabilitat cap a les dones que no poden ser independents i tenir les seves pròpies terres, patrimonis o recursos. El qual acaba finalitzant en un poder que pren l'home, el qual el situa en una posició de privilegi i superioritat envers la dona. A més a més, la pèrdua de la terra que pot sofrir una dona al llarg de la seva vida, en molts llocs està penada amb la marginalització social, el que fa que encara siguin molt més vulnerable a patir violència de gènere, com l'explotació o el tràfic sexual, segons les dades de l'estudi *Latin American women fight for land*.

Així mateix, el canvi climàtic està afectant, no només les collites a causa de les sequeres, cada cop més freqüents, sinó que cada cop augmenten més les pluges descontrolades que fan que els aliments no siguin aprofitables, la contaminació de l'aigua que s'utilitza per regar els conreus, la pèrdua d'ecosistemes, necessaris per a que les collites fructifegin necessàriament i plantes d'aigua, mines i maquinària que contamina i destrueix els ecosistemes, instal·lades allà per empreses capitalistes extractives occidentals. Per això, com afirma el mateix estudi, cada cop més, les dones i les nenes son subjecte d'extorsió sexual per guanyar accés a terres

¹⁶ **International Land Coalition.** (2020, March 6). *Latin American women fight for land*. LAC - ILC ALC. Retrieved April 2, 2022, from <https://lac.landcoalition.org/es/noticias/especialmujeresdefensoras/>

agrícoles i títols agrícoles de figures d'autoritat. Aquestes, a més, ja son vulnerables a aquestes demandes i, per tant, ho son més a haver d'acceptar sobornaments en efectiu per part dels homes per poder pagar les seves terres, recursos, lloguers, etc.

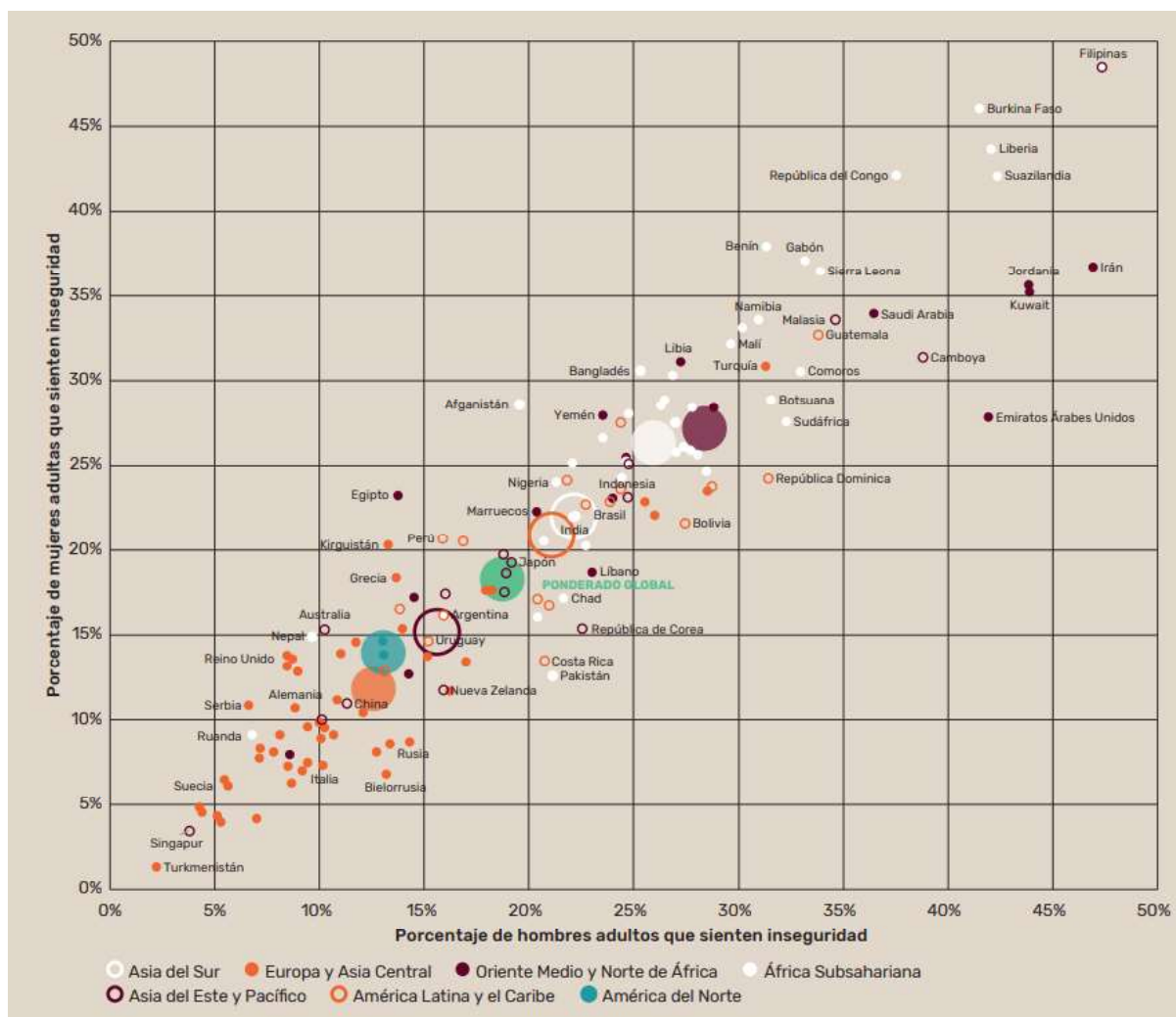
El següent punt tracta de la inseguretat que, tot i què algunes dones posseeixen terres que són de la seva propietat, han de passar. L'estudi *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*¹⁷ afirma que 1 de cada 5 dones se sent insegura pel que fa a les seves terres i als seus drets sobre les propietats.

Mapa global dels punts percentuals de diferència entre promitjos de percepció d'inseguretat de dones a homes respecte els drets de les seves propietats. Font: Prindex, (Castañeda Camey, I., Sabater, L., Owren, C. and Boyer, A.E, 2020)

Podem veure clarament a la imatge els punts en els quals les dones, més que els homes, senten inseguretat pel dret a les seves propietats. A les regions que això es fa més evident són a l'Àfrica Subsahariana, Llatinoamèrica, Àsia del Sud i Orient Pròxim. Això també va en conseqüència en com se senten les dones i els homes insegurs al país al qual resideixen.

¹⁷ Castañeda Camey, I., Sabater, L., Owren, C. and Boyer, A.E. (2020). *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*.

Promig d'homes (X) i de dones (Y) que senten inseguretats al seu país. Font: Prindex, (Castañeda Camey, I., Sabater, L., Owren, C. and Boyer, A.E., 2020)

Tanmateix podem veure a la imatge anterior que hi ha moltes més dones que senten inseguretats al seu país, que no pas homes en el mateix. Per tant, es fa evident com aquesta por arraigada es fa explícita en forma de violència quan parlem de dones propietàries de terres. A més, segons l'estudi *Transforming the lives of women and girls*, (Womankind, 2017-2018)¹⁸, les dones són molt més afectades per l'acaparament de terres, ja que els seus drets no estan considerats del tot, i a molts llocs, és tradició que les dones no tinguin ni heretin terres.

¹⁸ **Women Kind.** (2017-2018). *Transforming the lives of women and girls*.
<https://www.womankind.org.uk/wp-content/uploads/2020/09/Womankind-impact-report-2017-2018-WEB.pdf>

5.3. Violència als boscos

5.3.1. Per què els boscos de territori indígena són fonamentals per lluitar contra el canvi climàtic

Segons fonts del Banc Mundial de l'any 2016, el 31% del Planeta Terra està cobert per massa forestal. Per tant, com es veurà a continuació, els boscos són un dels recursos que queden per poder frenar les conseqüències del canvi climàtic a temps.

L'estudi de *Madre Tierra: las Mujeres Indígenas son las Verdaderas Guardianas de los Bosques* (Koch, R, June 22)¹⁹, sobre la superfície de boscos als pobles i comunitats indígenes, afirma que “El 85% de la biodiversitat mundial es troba, precisament, a territori indígena. I més de 1.000 milions de persones depenen directament dels boscos per satisfer les seves necessitats primàries”. També, l'estudi *Justicia de género y bosques* (Global Forest Coalition, 2022)²⁰, adverteix que els ecosistemes forestals de tot el món són crucials per mantenir els innumerables diversos sistemes que sustenten els mitjans de vida de les persones que depenen directament d'ells. També explica que, la desforestació, una de les principals causes d'eliminació dels ecosistemes forestals, té com a conseqüència la destrucció de la biodiversitat, l'assecamment de les fonts d'aigua o l'erosió del sòl. A més, crea desigualtats i fa evidents les que ja existeixen, ja que moltes persones perden el seu principal, i gairebé únic, mitjà de subsistència.

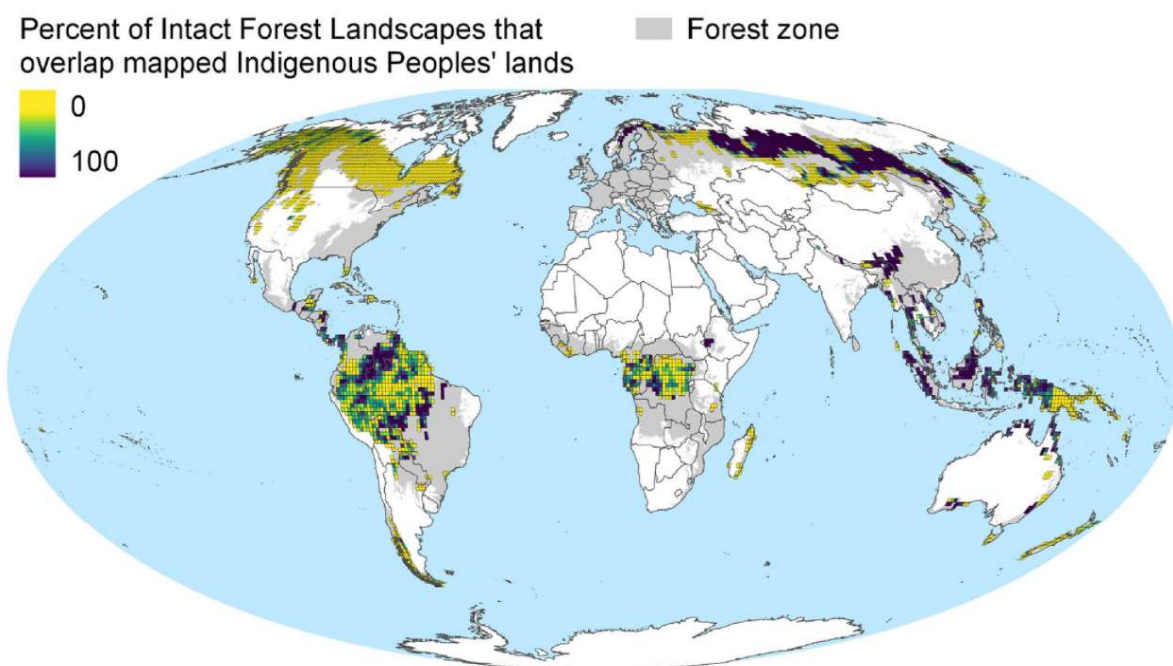
També, un estudi titulat *Importance of Indigenous Peoples' lands for the conservation of Intact Forest Landscapes* (ESA, Ecological Society of America, 2020)²¹, anava un pas més enllà, i feia referència al concepte de IFL (*Intact Forest Landscapes*), és a dir, els territoris forestals d'arreu del món que encara segueixen intactes, tot i la destrucció que hi ha hagut d'aquests. El 36% dels boscos que romanen intactes a tot el món es troben a territori indígena. Això fa, que aquestes àrees siguin crucials per a l'acció de mitigació que és necessària per evitar un canvi climàtic catastròfic, explicaven. Nogensmenys, deixen clar que

¹⁹ **Koch, R.** (2021, June 22). *Madre Tierra: las Mujeres Indígenas son las Verdaderas Guardianas de los Bosques* — *EmpoderaClima*. EmpoderaClima. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.empoderaclima.org/es/base-de-datos/articulos/madre-tierra-mujeres-indigenas>

²⁰ **Global Forest Coalition.** (n.d.). *Justicia de género y bosques - Global Forest Coalition*. Global Forest Coalition. Retrieved April 3, 2022, from <https://globalforestcoalition.org/es/campaigns/gender-justice-and-forests/>

²¹ **Ecological Society of America (ESA).** (2020, March). *Importance of Indigenous Peoples' lands for the conservation of Intact Forest Landscapes*. Importance of Indigenous Peoples' lands for the conservation of Intact Forest Landscapes. <https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/fee.2148>

aquests boscos, tot i la seva riquesa i biodiversitat, no deixen de ser vulnerables, sobretot a la tala, entre altres amenaces que pateixen.

Percentatge de paisatges de bosc intactes arreu del món i, en terres indígenes. Font: ESA (Ecological Society of America)

Així mateix, a l'estudi s'aprofita per fer una denúncia i fer explícit que “els governs han de reconèixer això (els boscos) com a essencial, per reduir les tasses de desforestació”. A més, una de les idees i conclusions més importants que engloba el mateix estudi és la següent: “És poc probable que els objectius climàtics i la biodiversitat global s'aconsegueixin sense la conservació dels sistemes forestals que romanen lliures d'operacions agrícoles intensives i industrials”.

Tot aquest reconeixement i protecció és totalment necessària perquè, com s'afirma a l'estudi al qual s'està fent referència, “els paisatges intactes poden proporcionar més del 30% de l'acció de mitigació necessària perquè, arribats al 2050, es pugui mantenir l'escalfament global per sota dels 2°C. També exposa amb dades, la quantitat de superfície boscosa que administren els pobles indígenes: “39 milions de Km² de terra a 87 països— això representa més del 25% de la superfície terrestre”. Per tant, a mode de conclusió d'aquest apartat, s'exposa la següent dada que il·lustra molt bé la superfície de boscos intactes actualment: “50 països contenen boscos intactes, que representen el 98,4% dels boscos intactes totals”.

Per tant, no només s’han de protegir els ecosistemes, sinó que han de ser conscients d’on estan situats els boscos més verges, que contenen més biodiversitat i estan intactes, per protegir també les persones i les comunitats que allà hi viuen.

5.3.2. El paper de les dones indígenes protectores dels boscos

“Les dones i els homes tenen rols, experiències i coneixements diferents a l’hora de gestionar els boscos i els recursos provinents d’aquests. Incloent-hi les desigualtats de gènere, sobretot, en aquesta violència de gènere relacionada amb l’explotació de recursos naturals”, segons l’estudi *Gender-Based Violence and Environmental Linkages* (Castañeda Camey, I., Sabater, L., Owren, C. and Boyer, A.E. (2020)²². Aquesta investigació també afirma que les dones que viuen en comunitats on els recursos dels boscos son totalment essencials, son les principals i úniques responsables que recollir aquests recursos, amb l’objectiu de subsistir elles, la seva família i la seva comunitat. Aquests poden ser: plantes medicinals, recursos per l’alimentació, herbes, xampinyons, i altres productes que no siguin la fusta, a continuació es veurà el per què.

Normalment, aquests productes tenen un menor valor monetari que els que recullen els homes, com per exemple la fusta o la llenya. Les dones, per la seva condició de recolectores i protectores, tenen molts més coneixements de conservació, gestió i ecologisme que els homes, que comptades vegades són els que proveeixen de recursos naturals la comunitat. A més, com comenta l’estudi *Mujeres Indígenas destacan en la lucha para que los bosques sigan siendo bosques y las empresas extractivas queden fuera de su territorio* (Caicat, R. (2019)²³, “Les dones, lluny de resignar-se a viure les conseqüències desastroses de la crisi climàtica, s’alcen amb accions i propostes que transformen d’arrel les problemàtiques locals amb impacte global”.

²² **Castañeda Camey, I., Sabater, L., Owren, C. and Boyer, A.E. (2020).** *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*. Wen, J. (ed.). Gland, Switzerland: IUCN. 272pp

²³ **Caicat, R. (2019).** *Mujeres Indígenas destacan en la lucha para que los bosques sigan siendo bosques y las empresas extractivas queden fuera de su territorio* – FIMI – IIWF. Foro Internacional de Mujeres Indígenas. Retrieved April 3, 2022, from <https://fimi-iiwf.org/mujeres-indigenas-destacan-en-la-lucha-para-que-los-bosques-sigan-siendo-bosques-y-las-empresas-extractivas-queden-fuera-de-su-territorio/>

5.3.3. Formes de violència i perills per l'accés i propietat de recursos naturals forestals

Com s'ha parlat en els apartats anteriors, les dones són les encarregades de diverses tasques pel que fa als recursos dels boscos: coneixe'ls, aprofitar-los, portar-los a casa, cuidar-los, etc. Tot i això, no és suficient; ja que les dones indígenes es troben en clar desavantatge respecte dels homes. A continuació s'explicaran amb més detall les formes de violència que pateixen les dones i les nenes indígenes per a l'accés als recursos naturals forestals i per a la seva propietat, però algunes de les principals causes son, segons l'estudi *Importance of Indigenous Peoples' lands for the conservation of Intact Forest Landscapes* (2020, March), realitzat per ESA (*Ecological Society of America*), els baixos nivells d'alfabetització, les desigualtats educatives, les competències tècniques, així com la dificultat per accedir a crèdits per emprendre, les limitacions de temps i mobilitat o l'accés limitat al mercat.

Tanmateix, pateixen diferents tipus de violència, les que es mostren a continuació, i també exercides per diferents sectors de la societat. Segons l'article *Las mujeres rurales y los bosques* (Suárez, G, 2017, March 8)²⁴, la participació de les dones en les decisions del sector forestal, inclús a nivell mundial, està restringida. A més, en moltes ocasions no reben remuneració per la seva feina, expliquen. A més, en l'anterior estudi s'explica que "són elles les que administren els aliments i altres recursos, com la llenya, que obtenen, precisament els homes, dels boscos". Ja que, a Mèxic, per exemple, "hi ha 14 milions de dones que viuen en medis rurals, d'elles, 3,5 milions son indígenes, que pateixen una sèrie d'inequitats que fa molt més complexes les activitats de generació d'ingressos, aliments i manutenció de les seves llars i famílies" afirma a l'article *Las mujeres rurales y los bosques*.

Per tant, les dones encara no tenen prou drets per accedir a les gestions dels boscos, sobretot els privats, assegura l'estudi *Gender-Based Violence and Environmental Linkages*. Ja que hi ha normes discriminatòries per gènere que tenen una trajectòria de fa molts anys, son culpa de les tradicions masclistes. Però algunes de les dones que sí son propietàries de boscos, ja sigui per compra, lloguer o herència d'algun familiar, pateixen encara més violència. Apareix un exemple en l'estudi esmentat sobre una dona, no se'n parla de l'origen o l'edat, que va ser

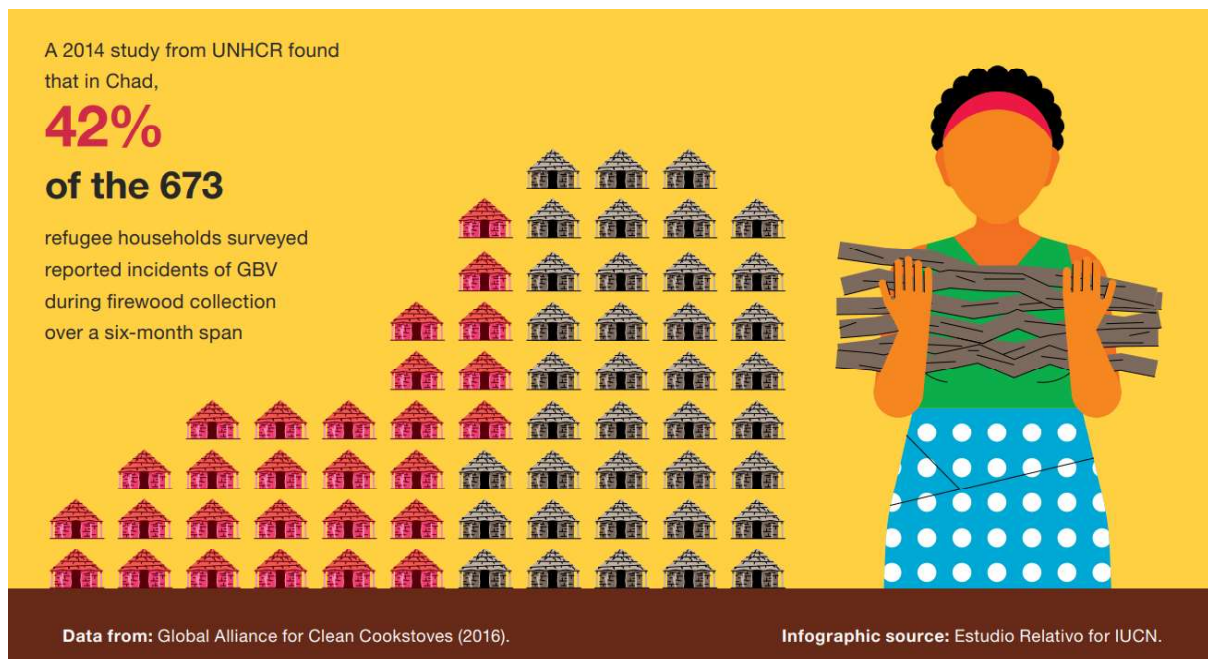
²⁴ Suárez, G. (2017, March 8). *Las mujeres rurales y los bosques* - Consejo Civil Mexicano para la Silvicultura Sostenible. Consejo Civil Mexicano para la Silvicultura Sostenible. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.ccmss.org.mx/las-mujeres-rurales-los-bosques/>

assetjada verbal i físicament, violada i, finalment, la van matar els mateixos guardes forestals mentre estava recollint productes del bosc; com poden ser herbes medicinals, aliments o materials per fabricar roba. Això succeeix perquè primerament, hi ha una tradició molt masculista i arraigada per la qual no és ben vist que les dones siguin propietàries, també, si aquestes dones tenen terres o parcel·les en propietat, significa que són més independents econòmicament i tenen més poder de decisió, fet que intimida els homes.

L'estudi també aporta un altre cas concret en el què va passar el següent: “un grup de dones de Mèxic eren propietàries d’una petita plantació de fruites i de llenya, una parcela que van arrendar a l’autoritat agrària comunal. La parcela, però, va ser incendiada pels homes, en senyal de desaprovació d’aquesta iniciativa. Aquests van tenir èxit, ja que la plantació es va perdre per complet i mai va haver-hi l’establiment d’una altra dona, i, en conseqüència, no va haver-ho capacitat per establir una altra font de llenya a prop de la zona”.

Per tant, aquest és un cas no només de violència física i psicològica per a les dones, sinó de violència econòmica, en la mesura que se les incapacita de tenir els seus recursos tant naturals com econòmics per ser més independents i prosperar.

Tot i que les següents dades pertanyen a Chad, a l’Àfrica Central, són interessants de veure per relacionar-ho amb el que s’ha parlat anteriorment.

42% de les 673 llars de refugiats van reportar accidents de violència de gènere durant la recol·lecció de la llenya en un termini de 6 mesos. Font: *Gender-Based Violence and Environmental Linkages*

Pel que fa a l'accés de recursos energètics, relacionats amb els boscos, les dones i, en molts casos també les nenes, son responsables de recol·lectar recursos i dur-los a les llars i a la comunitat. Conseqüentment, elles passen de mitja, segons l'estudi *Gender-Based Violence and Environmental Linkages*, més d'1 hora diària caminant i recollint aquestes recursos, com poden ser combustibles fòssils que permetin crear energia a les llars. "Aquest temps que passen fent això, limita a les dones a invertir-lo en altres àrees, com per exemple, a l'educació, fent altres feines o al temps lliure", s'explica. A més, també fan referència a les conseqüències que pateixen els dones i les nenes duent a terme aquestes activitats. "Durant aquest temps tenen un risc molt gran de ser assetjades sexualment, violades o inclús corren el perill de que les matin".

A més, es fa referència a altres problemes que poden derivar de la recol·lecció de recursos energètics i naturals, problemes que no afecten només les dones individualment, sinó a la comunitat. Es parla de que es poden crear tensions entre comunitats, sobretot quan aquests es recullen en terrenys privats, o quan els recursos son escassos en general. Es poden crear baralles o pressions als territoris pel fet que cada cop hi ha menys recursos disponibles, i les dones han de recollir-los en terrenys d'altres propietaris o en zones perilloses o que, simplement, contra la seva voluntat, han de contaminar el terreny per obtenir-los.

Una altre de les situacions preocupants que pateixen les dones i les nenes és que, com cada cop el canvi climàtic és més sever, els recursos escassegen i "les dones i les nenes es veuen obligades a viatjar, no només durant el mateix dia i tornar, sinó que han de marxar temporades senceres per aconseguir llenya, per exemple". Sent exposades a violacions, assalts i la mort.

No obstant això, a l'estudi també es demostra, i afirma que cada cop hi ha més evidència, que suggereix que quan els pobles, sobretot les dones indígenes, tenen una seguretat als i dels seus territoris, són les protectores més capaces dels boscos; ja que hi ha menys desforestació i emmagatzema més carbó que altres, demostra l'estudi *Gender-Based Violence and Environmental Linkages*²⁵.

²⁵ Castañeda Camey, I., Sabater, L., Owren, C. and Boyer, A.E. (2020). *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*.

5.4. Violència per l'aigua

5.4.1. Aigua potable i els drets de les dones per l'accés a aquesta

Segons l'ONU²⁶ s'estima que en el món hi ha 100 mil milions de persones sense aigua potable i 400 mil sense sanejament. L'estudi *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*, explica què el sanejament i l'aigua potable són drets humans essencials, ja que l'aigua s'utilitza per netejar, cuinar, beure i conrear tot l'aliment que, posteriorment, es consumirà. Tot i ser un dret principal reconegut, i que s'hauria d'aplicar sense cap mena de dubte, segons l'article de The Conversation, *Día Mundial del Agua: el papel de las mujeres indígenas por el derecho a este valioso recurso*. (Romero, 19)²⁷, no pot haver-hi un dret que es consideri dret plenament a aquest recurs si no existeix la igualtat dins dels marcs d'aquest. Sense això, no es pot donar cap desenvolupament sostenible. “Sí què és veritat, afirma l'article de *The Conversation*, que cada cop hi ha una major consciència del que implica aquest recurs per a la vida de tots els éssers i l'hem de protegir d'una manera especial”.

L'article citat anteriorment, també fa referència també al següent problema existent a les comunitats indígenes. “Son moltes les persones que a la seva vida quotidiana veuen vulnerat aquest dret. La lluita per la defensa del territori i l'aigua és especialment dramàtica en les comunitats indígenes, sobretot per a les dones, que són les què duen a terme aquesta pràctica. Cada dia lliuren lluites contra les empreses extractivistes, les hidroelèctriques o les agroexportadores que utilitzen l'aigua com un simple bé econòmic i no com un dret humà. És cert que tots aquests subjectes que utilitzen l'aigua com un objecte econòmic, a part de vulnerar els drets de les persones que viuen a les comunitats indígenes, també vulnereu drets naturals, els dels ecosistemes, la fauna i la flora. El text *Día Mundial del Agua: el papel de las mujeres indígenas por el derecho a este valioso recurso*, explica “Els projectes extractivistes poden alterar l'accés i la disponibilitat de l'aigua i la població, provoquen modificacions del cabal dels rius i contaminen els recursos hídrics”.

²⁶ ONU. (n.d.). *Día Mundial del Agua | Naciones Unidas*. The United Nations. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.un.org/es/observances/water-day>

²⁷ Romero, L. (2019, March 21). *Día Mundial del Agua: el papel de las mujeres indígenas por el derecho a este valioso recurso*. The Conversation. Retrieved April 3, 2022, from <https://theconversation.com/dia-mundial-del-agua-el-papel-de-las-mujeres-indigenas-por-el-derecho-a-este-valioso-recurso-114045>

Tal com s'ha explicat, l'organització Nacional de dones Andines i Amazòniques del Perú (ONAMIAP), expressa en un dels seus articles, *Mujeres indígenas cumplimos un rol vital en el cuidado de nuestros bosques*²⁸, aquesta mateixa problemàtica que provoquen les empreses extractivistes que s'instal·len als seus territoris. S'afirma que les empreses que realitzen activitats extractives, s'apoderen de l'aigua i la contaminen, utilitzen els rius i pantans com a abocadors dels seus desfets minerals o vessant petroli.

5.4.2. Diferents formes i expressions de violència que pateixen les dones a la recerca d'aigua potable

L'estudi *Mujeres indígenas participan en la gestión del agua en Panamá*, (Sustainable Development Goals Fund (SDFG))²⁹, reflexiona i assenyala que les conseqüències de la dificultat d'accés a aigua potable, afecten amb major incidència les dones que els homes. “Quan no hi ha aigua fàcilment accessible, són les dones les encarregades de la seva obtenció, invertint quantitats desorbitades de temps i d'energia. Aquesta situació porta a què les dones pateixin des de trastorns físics, fins a la impossibilitat d'involucrar-se a activitats com l'educació, la generació d'ingressos (vital per a les dones si volen aconseguir una independència econòmica), la política, el descans o la recreació”. A més, a l'estudi s'afirma que per conseqüència d'això, molts cops s'ocasionen relacions tenses dins les llars, incrementant la vulnerabilitat de les dones front la violència de gènere.

L'article de *The Conversation* abans esmentat, afirma el següent en relació a aquest punt: “aquests conflictes i lluites, molts cops reproduïxen estructures patriarcal i discriminatòries i les dones pateixen de manera directa la violació dels seus drets humans”. Tant és així que es posa en perill la seva dignitat, la seva integritat sexual i la seva vida.

²⁸ **Organización Nacional de Mujeres Indígenas Andinas y Amazónicas del Perú (ONAMIAP).** (2020, June 30). *Mujeres indígenas cumplimos un rol vital en el cuidado de nuestros bosques*. ONAMIAP. Retrieved April 3, 2022, from <https://onamiap.org/2020/06/mujeres-indigenas-cumplimos-un-rol-vital-en-el-cuidado-de-nuestros-bosques/>

²⁹ **Fondo para los objetivos del desarrollo sostenible.** (2017). *Estudio de Caso - Mujeres indígenas participan en la gestión del agua en Panamá*. Estudio de Caso - Mujeres indígenas participan en la gestión del agua en Panamá. Retrieved April 3, 2022, from https://www.sdgfund.org/sites/default/files/case_study_-_panama_agua_-_es.pdf

L'organització Nacional de dones Andines i Amazòniques del Perú (ONAMIAP), també s'estén en aquest tema i les portaveus de l'organització afirmen: “les dones que tradicionalment hem recol·lectat, hem de buscar cada cop més lluny l'aigua, per tant, som les que patim més l'impacte de l'escassetat d'aigua”.

Sustainable Development Goals Fund (SDFG), en la investigació, *Mujeres Indígenas participan en la gestión del agua en Panamá*, assenyala que la pobresa, una altre conseqüència per la qual s'incrementa la violència cap a les dones en aquesta situació, afecta al 16,4% de la població urbana, mentre que el 96% de la població indígena viu en situació de pobresa, i el 41,8% en situació de pobresa extrema. Per tant, es pot observar una bretxa molt clara en l'afectació de la pobresa a les dones que viuen en ciutats i les que viuen en territoris rurals.

A més, explica que després de la investigació que van dur a terme a Panamà, de 26.256 llars d'una de les comarques, el 61% no tenia accés a aigua potable, i el 59% no disposava d'una solució sanitària per a l'eliminació d'extretes. És, per tant una xifra molt alta per estar parlant només d'una comarca que es volia il·lustrar per a tenir una referència de la gravetat del problema i com afecta a una gran part de la població.

Per acabar aquest apartat, l'estudi *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*, afirma que la falta d'aigua neta i de sanejament és una qüestió de gènere. “Els recursos hídrics estan repartits de manera desigual i això fa que hi hagi importants disparitats de gènere”. “Com les dones són les responsables de proveir d'aigua diàriament, això implica que han de calcular quanta quantitat d'aigua es necessita, on guardar-la, negociar l'accés de l'aigua amb els seus veïns, avaluar si l'aigua és de qualitat o no”. A més, 8 de cada 10 dones i nenes son responsables de proveir aquest recurs, i això les exposa a assalts, assetjament sexual o violacions mentre desenvolupen l'activitat.

8 de cada 10 dones i nenes son responsables de provir aigua, i això les exposa a assalts, assetjament sexual i violació durant el viatge. Font: *Gender-Based Violence and Environmental Linkages*

Gairebé no existeixen dades a nivell nacional, a l'Amèrica Llatina, sobre la violència que pateixen els dones i les nenes al recollir aigua, no obstant això, les dades locals indiquen que sí que pateixen aquest tipus de violència. A més, aquesta violència pot prendre diferents formes, segons l'edat, l'ètnia o l'orientació sexual. A més, l'estrès que es genera a les llars al no disposar l'aigua potable, o els costos per aconseguir-la, fan que la violència de gènere dins de casa, augmenti notablement.

5.5. Violència cap a les dones indígenes defensores de la vida i del territori

5.5.1. Violència com a eina de control cap a les dones indígenes

En el mateix treball s'ha parlat de l'explotació de recursos naturals, la pèrdua dels ecosistemes, la violència que s'exerceix sobre les dones, els seus recursos, el seu territori i la relació entre aquesta violència i l'explotació de recursos naturals, així com de les conseqüències que té el canvi climàtic. Però, específicament, quin tipus de violència pateixen les dones indígenes? És la mateixa que pateixen les dones que viuen en territori urbà o, de tot el món?. A continuació s'exposaran una sèrie de dades referents a estudis, treballs i articles, sobre el per què la violència que pateixen les dones de territoris indígenes no és la mateixa i, per què és encara més violenta.

A mode d'introducció, primerament, s'assenyalaran algunes referències històriques de l'estudi de Bringas, A. *Violencias y mujeres indígenas* (2013)³⁰, amb la col·laboració de Enlace Continental de Mujeres Indígenas de las Américas y del Centro de Culturas Indígenas de Perú (CHIRAPAQ). Aquest fa referència a la violència històrica que han patit les dones indígenes: “La història de violència cap a les dones indígenes a les Amèriques és de llarga data. Hi ha un context històric que es remunta a l'època de la invasió i posterior colonització del continent americà, les petjades del qual han estat latents en la vida dels pobles indígenes i, particularment, en la vida de la les dones”. Explica que aquesta violència cap als pobles indígenes, però sobretot cap a les dones, ve donada des de l'època de la invasió cristina als pobles indígenes: “Des de l'època de la invasió i la posterior colonització del continent fins l'actualitat, la violència cap als pobles indígenes, si bé ha variat en el seu grau de massivitat, ha sigut un fenomen constant. Expressada tant en pràctiques d'eliminació física de la seva població, apropiació de territoris, destrucció de les cultures i, en el cas de les dones indígenes, invaint els seus cossos.

“La violència sexual és de les pràctiques històriques de la violència cap a les dones indígenes més permanents, practicada per diversos actors, a més de l'Estat, i persistentment invisibilitzada i impune”. Tot i així, aquesta violència massiva contra les dones se segueix perpetrar, i, ni més ni menys, a les seves comunitats i pobles. “La discriminació sistemàtica i estructural es refereix a les maneres en què les lleis i reglaments, així com les tradicions

³⁰ Bringas, A. (2013, Marzo). *libro indigena20.indd*. BIVICA. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.bivica.org/files/violencia-mujeres-indigenas.pdf>

culturals o religioses, han construït i mantingut les desavantatges de la dona basant-se en estereotips de gènere social”. Per això les dones estan, encara, en una clara i ampla desavantatge respecte dels homes indígenes.

Nogensmenys, com s’ha deixat entreveure abans, les dones no només pateixen violència a nivell extern, de l’Estat, sinó que el nivell intern, els pobles i les comunitats indígenes, encara son perpetradors d’aquesta violència. L’estudi *Violencias y mujeres indígenas*. Chirapaq, dut a terme pel Centro de Culturas Indígenas del Perú CHIRAPAQ ³¹, explica detalladament aquests tipus de violències.

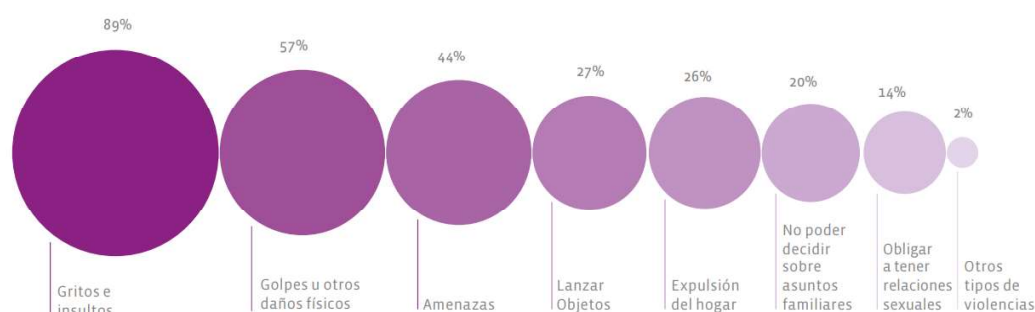
1. Les indústries extractives: Aquest model econòmic, no només causa la contaminació ambiental i la degradació dels recursos naturals, sinó que posa en perill l’existència i la supervivència de les dones als pobles indígenes. Existeix una falta de regulació per part dels estats molt important i aquests responen de manera represiva, militaritzant els territoris, imposant restriccions a les seves llibertats, tortures, empresonament arbitrari, processos de desterritorialització, desplaçament forçat, a més de pràctiques de violència laboral i sexual cap a les dones. Això normalment no surt a llum pública.
2. Migracions i desplaçaments: L’acceleració dels processos econòmics globals porten com a conseqüències les invasions dels territoris indígenes. A això se li suma la falta de feina, com esperança de noves oportunitats d’estudi, que arrossegueu els pobles indígenes cap als centres urbans, o cap a noves regions laborals. En molts casos s’observen migracions de famílies senceres, el que permet a les dones fugir de la violència que afecta les seves comunitats i accedir a nous espais dinàmics. Però quan el que migra és l’home, tot i que no és present, continua exercint control sobre la dona a través de la família política i les estructures comunitàries.
3. Criminalització de les dones indígenes: La presència del narcotràfic a les comunitats indígenes involucra clarament les dones. Les fan testimonis guardant droga sense el seu coneixement o a les seves esquenes, les enfronten davant l’Estat, sense possibilitat

³¹ CHIRAPAQ Centro de Culturas Indígenas del Perú. (2013, Julio). *Violencias y mujeres indígenas*. Chirapaq. Retrieved April 15, 2022, from <http://chirapaq.org.pe/es/wp-content/uploads/sites/3/2018/03/Violencias-y-Mujeres-Indigenas.pdf>

de fiança o excarcel·lament i, en molts casos, troben patrons patriarcals discriminatoris i masclistes als centres de reclutament.

4. Polítiques excloents i de pobresa: A moltes comunitats indígenes les dones presenten uns índex de pobresa molt elevats, amb menys necessitats satisfetes i amb menors oportunitats de desenvolupament. Així mateix, als serveis públics de salut, les dones indígenes han patit esterilitzacions massives, maltractament, abús i abandonament: a més, els serveis son precaris, dispersos i limitats per a elles, reproduint aquestes relacions excloents que caracteritza la societat.

Un altre espai insegur per a les dones indígenes són les seves propies cases. “Al considerar-se un rol inferior al dels seus germans homes i no visibilitzar-se la seva contribució a les economies domèstiques i locals. A més, existeixen tradicions culturals que atempten contra la seva integritat física i psicològica, així com la legitimitat de la que gaudeixen els marits, parella o convivents per a maltractar a les seves parelles sense cap tipus de sanció”. A continuació es pot observar un gràfic³² sobre el percentatge de persones enquestades que han estat testimoni o s’han enterat de fets de violència de gènere.

Font: Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural. RIMISP, 2018

A més, la situació actual que viuen les nenes i adolescents indígenes, és una realitat molt greu: “Viuen en una situació d’alta discriminació. Mantenen les taxes més altes de subregistre, presenten els pitjors nivells educatius, amb altes taxes d’absentisme i deserció, ja

³²

Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural (RIMISP). (2018). *Untitled*. Biblioteca Digital INDH. Retrieved April 15, 2022, from <https://bibliotecadigital.indh.cl/bitstream/handle/123456789/1173/Cap1.pdf?sequence=14>

que molts cops son elles, en comptes dels nens o homes, les que han de retornar a les seves llars per situacions d'inseguretat econòmica". Evidentment, la violència cap a les menors indígenes, no es presenta només en l'àmbit educatiu ni econòmic, un dels més greus, el sexual, és present des que son ben petites. "Tenen unes taxes d'embaràs adolescents que superen els promitjos nacionals i viuen la seva salut sexual i reproductiva amb moltes dificultats i silenciaments". A més, també s'afirma que estan exposades a la violència en totes les seves formes: física, psicològica i sexual, infundades en el racisme, la discriminació i l'ordre patriarcal dominant. Aquestes nenes, per tant, son testimonis en primera persona de situacions de vulnerament dels drets humans com el treball forçat o, fins i tot, la tracta infantil de nenes.

5.5.2. Les conseqüències d'un problema d'arrel

Les dones (i en molts casos també les nenes i adolescents) indígenes han estat des de sempre al peu del canó, defensant no només la seva comunitat, sinó els recursos naturals, la fauna, la flora i els ecosistemes del seu territori. És per això que han rebut milers d'amenaques, violència i, fins i tot en alguns casos, la mort. La Comissió Interamericana dels Drets Humans, ha creat un informe titulat *Mujeres Indígenas*³³ en el qual s'exposen els motius i les conseqüències de la violència cap a les dones. Un dels fragments que resalten al principi d'aquest és el següent:

"De peu i amb el cap ben alt, desplegant-se en tota la seva dignitat. Així, una dona indígena empoderada li fa front a la discriminació i a la violència, per dir prou al tràgic impacte de les indústries extractivistes i altres projectes de "desenvolupament" als seus territoris ancestrals"

L'estudi *Mujeres Indígenas*, posa en relleu les diferents conseqüències que pateixen les dones indígenes arrel de la violència que s'exerceix: "Molt poques oportunitats per a accedir al mercat laboral, dificultats geogràfiques i econòmiques singulars per a tenir accés als serveis de salut i educació, accés limitat a programes i serveis socials, taxes elevades d'analfabetisme, escassa participació en el procés polític i marginació social". Aquestes discriminacions històriques se superposen entre sí fent que el panorama de les dones indígenes no sigui gens fàcil. Però, una de les coses més importants que afirmen les autores

³³ **Comisión Interamericana de Derechos Humanos.** (n.d.). *Mujeres Indígenas*. Mujeres indígenas. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.oas.org/es/cidh/indigenas/docs/pdf/Brochure-MujeresIndigenas.pdf>

de l'estudi: "Encara que siguin subjectes de discriminació i de violacions cap als seus drets, les dones indígenes no han de ser percebudes com a víctimes". És important tenir aquest concepte en ment, ja que l'occidentalisme que estudia els seus casos tendeix a infantilitzar-les, no posant la seva feina en valor i ridiculitzar-les amb l'eina de la pena. "Elles han exercit un paper decisiu en la lluita per l'autodeterminació dels seus pobles i els seus drets com a dones. S'ha d'entendre a les dones indígenes com a subjectes de dret, reconeixent el seu dret a participar activament en tots els processos que influeixin en els seus drets".

Seguint amb el mateix punt, Tarcila Rivera Zea, afirma en una entrevista amb les Nacions Unides³⁴ la importància de referir-se en plural sobre la violència que pateixen les nenes i les dones indígenes. Explica què "Violències en plural parla de la necessitat i urgència de vincular les violències que vivim recurrentment les dones indígenes amb els nostres drets individuals i col·lectius. En aquesta pluralitat, la discriminació i el racisme és la violència que actua com a paraigües que engloba les demés, davant la presència de l'Estat i ciutadanes que, amb freqüència, ens invisibilitzen i ens ignoren", explicava en una de les preguntes. També afirma que "Existeix una relació evident entre l'impacte negatiu de les indústries extractivistes sobre les comunitats, la violència ambiental i la salut sexual i reproductiva de les dones indígenes, que necessita ser més investigada". Per tant, un altre cop, l'explotació de recursos naturals, la destrucció del medi ambient i l'explotació i la violència contra les dones indígenes, és un fet real que està existint i no es pot negar.

Atziri Ávila, una dona indígena defensora del territori i dels drets de les dones, va escriure un article³⁵ pel mitjà digital mexicà Animal Político, en el què explica que la violència contra les dones indígenes és una realitat que es viu cada dia, "les dones tenim el dret a accedir i desenvolupar-nos en igualtat de condicions als àmbits social, econòmic, cultural, educatiu, afectiu i polític. Tenim dret a la vida, a la integritat personal, a l'educació, a la salut, entre altres drets civils, polítics, econòmics, socials i culturals". I fa referència a l'Enquesta Intercensal de 2015 a Mèxic: "6 de cada 100 adolescents de 15 anys o més no saben llegir ni escriure. A Oaxaca hi ha un total de 371.994 persones analabets, 65,6% son dones, i gairebé

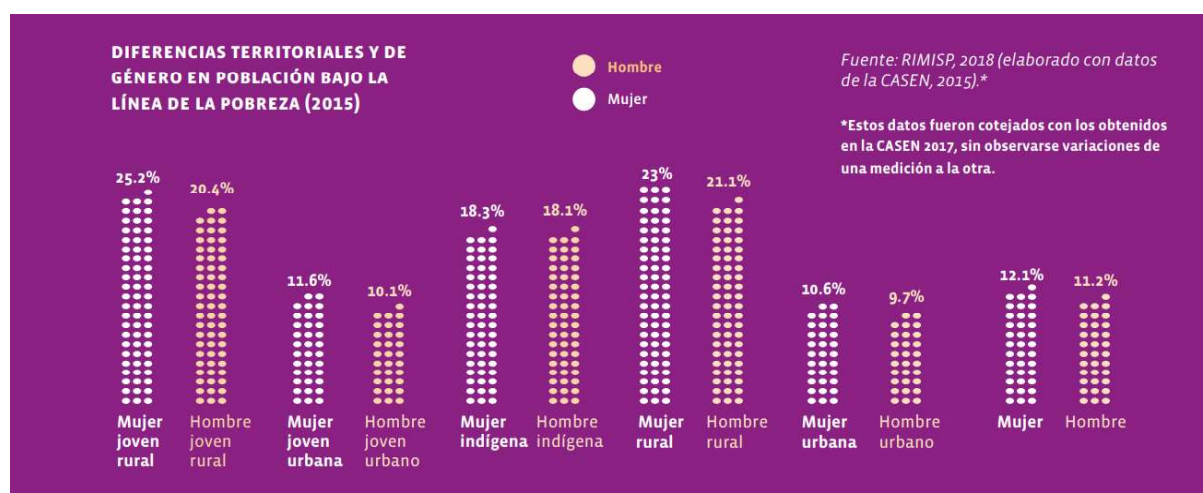
³⁴ **ONU Women.** (2017, April 25). Para las niñas y mujeres indígenas, las violencias se tienen que abordar en plural: Tarcila Rivera Zea. *ONU Mujeres – América Latina*. <https://lac.unwomen.org/es/noticias-y-eventos/articulos/2017/04/las-violencias-en-plural-tarcila-zea>

³⁵ **Ávila, A.** (2016, November 28). *Violencia contra las mujeres indígenas*. Animal Político. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.animalpolitico.com/blog-invitado/violencia-las-mujeres-indigenas/>

el 60% no han acabat els seus estudis d'educació bàsica, això impedeix que coneixin i exercixin els seus drets”.

Tot i això, a continuació es mostraran algunes gràfiques del Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural³⁶ que il·lustren les diferents situacions de les dones indígenes en diversos àmbits del seu dia a dia.

En la primera gràfica es poden veure les diferències territorials i de gènere en la població que hi ha sota el llindar de la pobresa als territoris indígenes. Es pot observar com el 17,1% de les dones urbanes estan sota el llindar de la pobresa, però en canvi el 18,3% de dones indígenes ho estan, i el 23% de dones rurals també. Per tant, s'observa un desequilibri molt gran entre els llocs urbans i els rurals. Tot i així, les que més pateixen són les dones joves rurals, amb el 25,2%. També es pot observar la desigualtat pel que fa als homes rurals, els homes urbans, els indígenes i els joves rurals.

Font: Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural. RIMISP, 2018

A continuació es pot veure a la següent taula els anys d'escolarització promig de les dones segons el territori i grup etari. Els anys promig d'escolarització de dones en general és gairebé un 11%. Nogensmenys, les dones indígenes estan per sota, només el 10%, i encara viuen una pitjor situació les dones rurals, amb un 8,8%. També es pot observar una gran diferència entre una dona jove urbana, 12,3% i una dona jove rural, un 11,8%.

³⁶ Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural. RIMISP(2018.). *Untitled*. Biblioteca Digital INDH. Retrieved April 15, 2022, from <https://bibliotecadigital.indh.cl/bitstream/handle/123456789/1173/Cap1.pdf?sequence=14>

**AÑOS DE ESCOLARIDAD PROMEDIO
DE LAS MUJERES SEGÚN TERRITORIO,
ETNIA Y GRUPO ETARIO (2015)**

Fuente: RIMISP, 2018.

11,8	12,6	10	8,8	11,2	10,9
Mujer joven rural	Mujer joven urbana	Mujer indígena	Mujer rural	Mujer urbana	Mujer

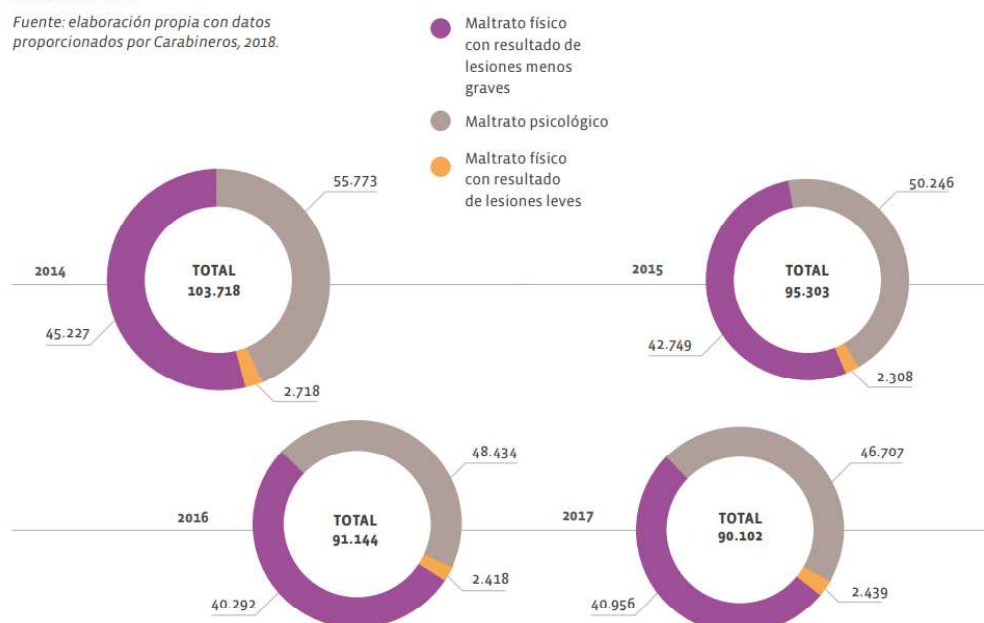
Font: Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural. RIMISP, 2018

Per últim, també es vol exposar la tasa de denúncies per violència de gènere de les seves parelles cap a les dones. Com es pot observar, la majoritària és el maltractament físic amb resultat de lesions menys greus, seguida del maltracte psicològic i, per últim, maltracte físic amb resultats de lesions lleus. També s'ha d'expressar que hi ha hagut una reducció dels tres tipus de violència, si comparem l'any 2014, el primer, amb el 2017, l'últim. Tot i que les xifres son extremadament altes.

**TASA DE DENUNCIAS
POR VIOLENCIA INTRAFAMILIAR
HACIA LAS MUJERES**

POR AÑO Y TIPO

Fuente: elaboración propia con datos proporcionados por Carabineros, 2018.

Font: Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural. RIMISP, 2018

5.6. Augment de la violència de gènere durant els desastres naturals

5.6.1. Què està passant amb els desastres naturals i el canvi climàtic?

Segons estudis recents de l'Organització de les Nacions Unides³⁷, el canvi climàtic, el qual cada cop agreuja més els fenòmens meteorològics, ha provocat un augment del què coneixem com a “catàstrofes naturals”, en els últims 50 anys. Impactant amb força desproporcionada als països més pobres, segons declaracions del passat setembre de 2021 per part de l'Organització Meteorològica Mundial (OMM) i de l'Oficina de les nacions Unides per a la Reducció del Risc de Desastres (UNDRR).

Els desastres naturals afecten a diversos àmbits: l'econòmic, el social, l'ecològic, etc. Segons l'Atles de Mortalitat i Pèrdues Econòmiques per Fenòmens Meteorològics Climàtics i Hídrics dels organismes, “entre 1970 i 2019, aquests perills naturals van representar el 50% de tots els desastres, el 45% de totes les morts reportades i el 74% de totes les pèrdues econòmiques reportades. A més, també s'explica que es van registrar més d'11.000 desastres atribuïts a tot el món sencer, amb, més o menys, 2 milions de morts i 3,64 bilions de dòlars en pèrdues.

La mateixa publicació de l'OMM afirma que, de les 10 principals catàstrofes que es van produir durant el període anteriorment mencionat, les sequeres van resultar ser el més perillós i mortífer, causant unes 650.000 morts. També, les pèrdues econòmiques, expliquen, s'han multiplicat per 7 des de la dècada del 1970 fins al 2010; “passant d'una mitjana de 49 milions de dòlars a 383 milions de dòlars diaris a tot el món”. A més, Petteri Taalas, secretari general de la OMM, explicava que “El nombre de fenòmens meteorològics, climàtic i hídrics extrems està augmentant i serà més freqüent i greu en moltes parts del món com a conseqüència del canvi climàtic”. I es va revelar, una important influència humana en joc. A més, el canvi climàtic també ha exagerat els fenòmens extrems que normalment s'associen a alguns ciclons tropicals, el que ha augmentat la intensitat d'altres fenòmens extrems com les inundacions i els impactes que s'associen a aquestes. Explicaven els experts que, per tant, “això ha augmentat la vulnerabilitat de les megaciutats, deltes, costes i illes de baixa altitud”.

³⁷ **Pavlinovic, D.** (2021, September 1). *Las catástrofes relacionadas con el clima se quintuplican en 50 años, pero la mejora de los sistemas de alerta salva más vidas*. UN News. Retrieved May 1, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2021/09/1496142>

Un altre article publicat recentment dins l'Informe d'Avaluació Global 2022³⁸, publicat per l'Oficina de l'ONU per a la Reducció del Risc de Desastres, feia explícit l'augment de desastres naturals en els últims 20 anys. Durant aquests darrers anys es produïen entre 350 y 500 desastres de mitjana i a gran escala cada any. Nogensmenys, es preveu que el número de catàstrofes arribi a ser de 560 l'any, que és l'equivalent a 1,5 desastres de mitjana per dia. A més, l'informe atribueix a aquest desastres “una percepció errònia del risc basat en l'optimisme, la subestimació i la invencibilitat, que condueixen a decisions polítiques, financeres i de desenvolupament que agraven les vulnerabilitats existents i posen a les persones en perill”.

Per tant, el canvi climàtic afecta les ciutats, els pobles, els boscos, els recursos naturals i artificials, a diferents zones del planeta, i a les persones. A continuació es veurà com aquest té una afectació diferent segons la zona del planeta en la que es produeix el desastre natural i el gènere de les víctimes que el pateixen.

5.6.2. Amèrica Llatina com a zona vulnerable en l'àmbit ecològic

Amèrica Llatina i el Carib és una zona que està situada en territori de freqüents desastres naturals que, a mesura que el canvi climàtic augmenta, aquests també ho fan. Els desastres que afecten regularment aquest territori són: les erupcions volcàniques, els terratrèmols, les inundacions i desplaçaments de terra causats per pluges persistents, tempestes tropicals, un dels més habituals, huracans, incendis forestals i sequeres; aquestes últimes també en augment³⁹.

Per a fer una cal·ligrafia general del territori, a continuació, s'explicarà, a partir estudi *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y el Caribe*⁴⁰, quines zones són les més propenses a ser afectades per diferents desastres naturals. Les inundacions i les erupcions volcàniques són molt comuns a Amèrica Central i a les regions dels Andes.

³⁸ **Guterres, A.** (2022, April 27). *Sufriremos más de una catástrofe diaria si no reducimos el riesgo*. UN News. Retrieved May 1, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2022/04/1507782>

³⁹ **Fondo de Población de las Naciones Unidas.** (n.d.). *INTRODUCCIÓN Los desastres naturales que regularmente afectan a América Latina y el Caribe*. UNFPA América Latina y el Caribe |. Retrieved May 1, 2022, from https://lac.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa-espan%CC%83ol_final-4.pdf

⁴⁰ **Fondo de Población de las Naciones Unidas.** (n.d.). *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y el Caribe*. UNFPA versión español. UNFPA América Latina y el Caribe |. Retrieved May 1, 2022, from <https://lac.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPAversiones.pdf>

Colòmbia i Equador tenen el major nombre de volcans actius actualment a Amèrica Llatina. Mentre que la zona del Carib és més propensa als desastres hidrometeorològics, com tempestes tropicals i huracans, que engloben el 60% dels desastres naturals que afecten a la sub-regió.

A més, s'estima que $\frac{3}{4}$ parts de la població actual d'Amèrica Llatina i del Carib viuen en àrees de greu risc de desastres naturals. En els últims 10 anys més de 800 desastres assoliren la regió, afectant al voltant de 64 milions de persones.

A continuació es pot observar una imatge en la què es representen gràficament els desastres naturals dels últims 10 anys, per països.

Font: Fondo de Población de las Naciones Unidas. Desastres naturals del últims 10 anys a la regió d'Amèrica Llatina i el Carib

5.6.3. Com els desastres naturals visibilitzen i agreugen la violència de gènere

Però, quina és la relació que tenen els desastres naturals i la violència de gènere cap a les dones indígenes?

Com bé explica l'estudi *Los desastres naturales que regularmente afectan a América Latina y el Caribe*, comentat anteriorment; “La forma en què els homes, les dones i els joves responen als desastres, es relaciona directament amb els rols, les responsabilitats, oportunitats i dificultats de gènere persistents”; una idea amb la qual coincideixen la majoria dels estudis usats per al present treball. Una de les investigacions més importants, l'estudi *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*, afirma que “Les minories sempre tenen més risc d'experimentar les conseqüències del canvi climàtic. Les dones i les nenes són les que tenen especial vulnerabilitat i les que tenen un risc altíssim d'experimentar violència de gènere, especialment les que viuen en situacions de pobresa extrema i les que experimenten marginalització social degut a altres causes, com poden ser: la raça, l'ètnia, la sexualitat.... Tot i això, com exposa l'estudi, “Encara que hi hagi hagut progrés, segueix existint una manca d'informació molt important de com el canvi climàtic, en concret els desastres naturals, afecten la violència de gènere”.

Els desastres naturals, cada cop més comuns i agressius, agreujats pel canvi climàtic, afecten de moltes maneres les dones i les nenes indígenes. L'article *Desastres ambientales profundizan la brecha de género - América Latina y el Caribe*, s'endinsa en aquest aspecte i reflexiona sobre el paper actual de les dones en situacions de desastre. “A l'Amèrica Llatina i El Carib, les catàstrofes climàtiques augmenten les desigualtats de gènere, ja que fan que les dones es tornin encara més pobres i vulnerables⁴¹”. A més, s'expressa que tradicionalment, les dones han rebut el tractament de *víctimes passives* durant els desastres naturals. I, per conseqüència, aquesta concepció de “les dones i les nenes primer”, referint-se a elles com a grups vulnerables de la societat, encara reforça més l'estereotip de debilitat femenina i enforteix la masculina. Un estudi dut a terme per ONU Habitat⁴², també demostra, després

⁴¹ **Mazzeo, C.** (2020, February 14). *Desastres ambientales profundizan la brecha de género - América Latina y el Caribe*. SciDev.Net. Retrieved May 1, 2022, from <https://www.scidev.net/americ-latina/news/desastres-ambientales-profundizan-la-brecha-de-genero/>

⁴² **Velásquez, E.** (2019, February 20). *El impacto de los desastres en la brecha de género*. ONU-Habitat. Retrieved May 1, 2022, from <https://onuhabitat.org.mx/index.php/el-impacto-de-los-desastres-naturales-en-la-brecha-de-genero>

d'un exhaustiu anàlisi de desastres naturals a 114 països, que les dones tenen 14 vegades més probabilitat de morir, en condicions extremes de desastres naturals, que els homes. Així com que “les dones també tenen més capacitat de patir malnutrició durant els desastres naturals que els homes, perquè, per exemple, si es troben en períodes de lactància o d'embaràs, tenen necessitats especials. Fins i tot, en algunes cultures, “pateixen les conseqüències de la jerarquia alimentària”.

Tanmateix, l'Organització Panamericana de la Salut, ha creat un informe⁴³ en el què exposa de manera detallada els perills als quals s'enfronten les dones i les nenes durant els desastres naturals. Les dones tenen menys accés als recursos, no només naturals, sinó xarxes i influència social i transport, informació, aptituds, (inclòs l'alfabetització) el control de la terra i altres recursos econòmics, de mobilitat personal, vivendes i treball segur, que són estrictament essencials per a la preparació i mitigació de desastres. L'informe també explica que les dones són víctimes de divisió de treball per gènere, i que, la majoria de les vegades, no poden emigrar en busca de feina, com els homes, degut a les seves responsabilitats de cures. A més, quan les dones perden els seus recursos durant els desastres, el seu poder de decisió a les llars minva i, per tant, la seva posició de negociació a casa es veu perjudicada. La seva salut reproductiva i sexual es considerada un dels aspectes amb més violència i mancances, ja que els serveis són totalment inadequats durant els desastres naturals i les dones pateixen desproporcionadament, segons anàlisis del mateix estudi.

Nogensmenys, la violència sexual és la que més es produeix durant els desastres naturals cap a les dones i nenes. L'estudi mencionat anteriorment *Los desastres naturales que regularmente afectan a América Latina y el Caribe*, afirma que “la violència sexual, l'assetjament, l'explotació i el tràfic de persones, sobretot de dones i nenes, i inclús la mort, són algunes de les formes més comuns de violència de gènere en temps de desastres naturals. I, tot i que es conclou que és molt difícil extreure'n dades, l'estudi afirma que tot apunta que gairebé 65.000 dones podrien haver estat violades en els contextos de desastres natural mencionats al mapa anterior dels desastres naturals en els últims 10 anys. A més, segons l'informe de l'ONU⁴⁴, titulat *ONU Mujeres ante los contextos de crisis y emergencias en*

⁴³ **Organización Panamericana de Salud.** (2001, Febrero). *GÉNERO Y DESASTRES NATURALES*. Eird. Retrieved May 1, 2022, from <https://www.eird.org/deslizamientos/pdf/spa/doc13971/doc13971.pdf>

⁴⁴ **ONU Mujeres.** (2017, Marzo). *ONU MUJERES ANTE LOS CONTEXTOS DE CRISIS Y EMERGENCIAS EN AMÉRICA LATINA Y EL CARIBE*. ONU Mujeres – América Latina. Retrieved May 1, 2022, from <https://lac.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Americas/Documentos/Publicaciones/2017/11/50>

América Latina y El Caribe, ha conclòs que un 60% de les morts maternes ocorren en situacions d'emergència humanitària, el que inclou els desastres naturals.

Un dels exemples més clar, analitzat per l'estudi de l'Organització de les Nacions Unides al qual s'està fent referència, és el terratrèmol de l'abril de 2016 que va afectar les zones costaneres de les províncies nordoccidentals d'Equador. "Les dones i les nenes es constituïen en un dels grups més vulnerables front l'emergència i, per tant, requerien d'una major protecció i accés a mitjans de subsistència, degut a que totes les formes de violència contra les dones i les nenes van arribar al seu punt màxim principalment en aquestes situacions". Per tant, exposa les dades recollides a l'última enquesta nacional sobre violència de gènere a Equador.

Font: infografia d'elaboració pròpia

[968%20Study%20on%20UN%20Womens%20response%20to%20crisis%20in%20LAC%20%20ES%20%20webcompressed.pdf](#)

Un altre dels estudis⁴⁵, *Comunidad, vulnerabilidad y reproducción en condiciones de desastre. Abordajes desde América Latina y el Caribe*, proposa una idea interessant respecte de l'afectació en la manera en què es gestionen els desastres naturals en el moment que s'estan desenvolupant. “Durant moltes ocasions, a Amèrica Llatina, la *doctrina de la seguretat*, es va anar actualitzant durant les dues últimes dècades sota la doctrina de nexes *seguretat – desenvolupament*. Sota aquesta perspectiva, les situacions de desastre s'organitzen com a part de l'estratègia de defensa nacional o regional i, per tant, des del protagonisme de les forces armades”. Aquest enfocament, expliquen els autors, no només és reduccionista i miop, sinó que a més tendeix a profunditzar en les vulnerabilitats estructurals al recórrer a jerarquies verticals, com és l'exèrcit. Per tant, ignorant els coneixements locals i utilitzant el *monopoli de la violència* per mitjà de l'aplicació “d'estat d'alarma”. “Sota aquesta mirada, els subjectes es veuen despullats de les seves pròpies històries, com poden ser l'origen ètnic, la classe social i la cultura, per a convertir-se en víctimes homogeneïtzades de desastres associats a fenòmens externs”. Aquest fenomen, per tant, s'ha caracteritzat per l'actuació de l'ésser humà a la natura, principal autor del canvi climàtic actual, afirma Oliver-Smith, autor citat al mateix estudi.

A més, els autors exposen una idea essencial quan parlem de víctimes dels desastres naturals, en la seva majoria, les dones i les nenes. “A part d'un error, es un fet discriminatiu pensar en la vulnerabilitat com simplement un fet advers a la resiliència, ambdós fenòmens poden existir i, de fet, existeixen tant en el pla individual com en el col·lectiu”. Per tant, la verticalitat amb la què es tracten les actuacions dels fenòmens naturals per part dels governs d'Amèrica Llatina, discrimina totalment les dones, vulnerabilitzant-les i infantilitzant-les i, a més, com explica el mateix estudi, fent que no només pateixin discriminació i violència de gènere, més que en situacions “de normalitat”, sinó que totes les activitats de recol·lecció i de cura s'intensifiquen i les porten a terme les dones indígenes. I, per tant, la reproducció dels rols socials ha situat les dones en posicions de desigualtat, a més, “a això se li suma que el terreny dels desastres naturals, és un espai que ha estat cooptat per àrees totalment masculinitzades, com la ingenieria tècnica i militar i, per tant, tenim com a resultat la invisibilització de les dones, un cop més, quan són subjectes molt actius tant a les seves llars com a les comunitats. També s'expressen dades que, tot i ser d'estudis realitzats als anys 90,

⁴⁵ **Dra. Ana Gabriela Fernández, Dr. Johannes Waldmüller, & Dra. Cristina Vega.** (n.d.). Comunidad, vulnerabilidad y reproducción en condiciones de desastre. Abordajes desde América Latina y el Caribe. *ÍCONOS* 66.

son molt significatives. “Estudis de la dècada dels 1990, tot i que fa temps, expressen que les dones moren fins a un 70% més que els homes com a conseqüència d’un desastre natural, mentre que la seva esperança de vida es redueix a la meitat. Tanmateix, també son més propenses a patir fam i sequera. A més a més, l’estudi *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y El Caribe* afirma que “Els desplaçaments, la separació del grup familiar i la frustració derivada de la pèrdua d’ingressos i recursos familiars són majoritàriament identificats com a contribuents per fer que la situació esdevingui encara més crua”. Per conseqüència, aquesta situació de caos i d’inseguretat pública, que normalment es caracteritza a les primeres etapes dels desastres naturals, poden contribuir al desordre i, sobretot, a la impunitat dels agressors, com també als sentiments de por i inseguretat per part de les dones i nenes; creant així un caldo de cultiu per a la violència de gènere.

Mascotes, turistes i artefactes culturals, reben més atenció en la literatura sobre desastres que les dones maltractades

Elaine Enarson (1998)

Per tant, el panorama actual de la violència de gènere durant els desastres naturals, no millorarà fins que hi hagi un reconeixement del problema real i legislació al respecte. La investigació abans mencionada *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y El Caribe*, posa en relleu aquest mateix problema. “Encara són molts els països d’Amèrica Llatina i del Carib en els què no existeixen dades bàsiques per mesurar la violència de gènere cap a les dones en condicions de desastres naturals i la informació que existeix està plenament enfocada a la “violència domèstica” i és inconsistent als diferents països”. I, tot i que les solucions al problema no avancen com ho haurien de fer, “al 2008 va ser el primer cop que es va reconèixer la violència sexual en situacions de conflicte com un tema específic i independent de seguretat internacional i, per conseqüència es va intensificar el debat. El terratrèmol d’Haití va provocar un èmfasi sense precedents per part de la comunitat internacional”, es demostra en l’anterior estudi.

5.7. La Recuperació: la reconstrucció després del desastre i l'augment de la violència de gènere contra les dones indígenes

5.7.1. Reconstrucció del desastre i relegació de la dona a l'esfera privada

Quan succeeix un desastre, aquest afecta a una part, la majoria o a tota la població de la zona en la qual s'ha produït. Després d'aquest, la població ha de refer-se, en la mesura del possible, i tornar a la rutina. Tot i això, la reconstrucció del desastre tampoc és neutral al gènere, i els problemes, comportaments i conductes que s'han fet més explícites o s'han vist durant el desastre natural, ara, també hi són presents.

Com s'ha fet esment anteriorment, quan un desastre ocorre, i sobretot quan acaba, prima la *tiranía d'allò urgent*, i es deixen de banda les inquietuds de gènere i les dones esdevenen irrellevants i marginades. Segons l'estudi *Vulnerabilidad de las mujeres frente a la violencia de género en contexto de desastres naturales en Latinoamérica y Caribe*⁴⁶, a Llatinoamèrica i a Centreamèrica s'han registrat més de 83.000 desastres naturals. Tot i això, cal tornar a fer esment d'un factor molt important: és essencial entendre que les dones no són vulnerables ni víctimes per sí, sinó que hi ha condicions, situacions i conductes inequitatives que són les que les col·loquen sempre en situació de discriminació i desavantatge en tots els àmbits respecte dels homes.

L'estudi *Los desastres naturales que regularmente afectan a América Latina y el Caribe*, mencionat anteriorment al treball, deixar clar que “en moltes regions de l'Amèrica Llatina existeix el fet que la violència de gènere, particularment dins la llar i duta a terme per part de la parella íntima, ja existeix abans, durant i s'agreuja després dels desastres naturals”. “Les migracions forçades, la pèrdua de recursos econòmics, així com la dependència d'altres persones, generalment dels homes, són alguns dels factors que poden derivar en abusos com el tràfic de persones o la recerca d'estratègies nocives de supremacia, com el sexe a canvi de béns o serveis bàsics”. Això és el resultat no només del propi desastre i del seu, cada cop més, agreujament agressiu pel canvi climàtic com a causa principal, sinó que és el resultat d'un sistema que no beneficia, ni protegeix, ni informa les dones i les nenes dels seus drets i els llocs de refugi quan succeeixen aquests esdeveniments. Com bé continua l'estudi *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y el Caribe*; “Durant l'etapa

⁴⁶ Cotarelo, L. C. (2015). *Vulnerabilidad de las mujeres frente a la violencia de género en contexto de desastres naturales en Latinoamérica y Caribe*. file:///C:/Users/Usuario/Downloads/paginas_7_34_tsh_76.pdf

posterior als desastres naturals, els actors de cooperació nacional i internacional tendeixen a prioritzar les necessitats bàsiques com els aliments, les vivendes, la salut o l'aigua, així com altres béns de servei que estan orientats a cobrir les necessitats bàsiques. I les dones, sobretot les que han rebut, o reben violència de gènere durant el procés de reconstrucció, tenen una priorització escassa en l'agenda de les organitzacions humanitàries". Tot i que sí que és veritat que la consciència cada cop va creixent, encara falta molta sensibilització, informació i eines per a què les dones ho puguin combatre. L'estudi, per tant, aclareix que "l'aplicació d'aquestes eines en situacions de desastre no és tan directa i pocs estudis han revisat l'exposició davant la violència de gènere de la població, majoritàriament les dones, que viuen en contextos de desplaçament prolongat. Així com la seva vulnerabilitat front la violència de gènere deguda a les conseqüències del desastre com migració, empobriment, dependència o abandonament.

Aquesta preocupació també la fa explícita l'estudi del programa de Desenvolupament de l'ONU: *Aumentando la visibilidad de género en la gestión del riesgo de desastres y el cambio climático en el Caribe*⁴⁷. Explica que no només és greu la falta de consciència que existeix actualment sobre el gènere com a concepte, eina i objecte d'estudi durant els processos de recuperació dels desastres naturals, que és poca. Sinó que "això incrementa la vulnerabilitat dels països d'Amèrica Llatina i del Carib per a manejar els riscos socials amb les amenaces naturals". Així com també les amenaces de violència cap a les dones en aquests contextos.

A continuació s'exposa un testimoni de la directora de la casa d'acollida Hogar Ruth, a Costa Rica, sobre les conseqüències i l'augment de casos de violència de gènere després de l'huracà Maria.

A Vega Alta es van triplicar els casos després del María; de 63 al trimestre vam passar a 182

- Directora del Hogar Ruth (Costa Rica)

Per tot això, la majoria dels cops, es relega a les dones a l'esfera privada. Un fet que, en els contextos de normalitat no és habitual del tot. Les dones indígenes son les encarregades, com

⁴⁷ Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo. (2009). *Aumentando la visibilidad de género en la gestión del riesgo de desastres y el cambio climático en el Caribe*. UNDP in Latin America and the Caribbean. Retrieved May 9, 2022, from https://americalatinagenera.org/wp-content/uploads/2019/10/UNDP_RBLAC_GeneroyDRRSP-7.pdf

s'ha vist anteriorment al llarg dels apartats, de l'obtenció dels recursos naturals primaris, com l'aigua, la fusta, el menjar, materials per a fabricar roba, etc. Ho explica l'article *Género y desastres naturales*, de l'Organització Panamericana de la Salut. “Donat que les dones són les principals encarregades de les responsabilitats domèstiques, com la cura dels infants, o l'atenció a la gent anciana o amb diversitat funcional, a part de les feines externes, no tenen llibertat de migrar per a buscar un altre feina després del desastre, principalment per sustentar la seva família. El no reconèixer aquesta realitat i la doble càrrega de treball productiu i reproductiu de les dones, significa que elles tenen poca visibilitat i atenció a les seves pròpies necessitats, una altra forma de violència.

Aquest problema també entra en debat a l'estudi *Comunidad, vulnerabilidad y reproducción en condiciones de desastre. Abordajes desde América Latina y el Caribe* de la revista ÍCONOS 66. S'explica que “durant les etapes posteriors al desastre natural, augmenta el treball no remunerat, domèstic i de cures, que dificulta moltíssim a les dones reincorporar-se al treball productiu. I, a més, després del desastre també augmenta significativament la bretxa d'ingressos entre les dones i els homes i, per conseqüència, les dones esdevenen més pobres. Seguint en aquesta línia, l'estudi *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y el Caribe* també exposa la següent idea. “Amb freqüència les dones tenen limitat accés a les terres i al control sobre els recursos que poden ajudar-les a sobresortir millor de les conseqüències del desastre. Dependre d'altres econòmicament pot portar a les dones, i a les nenes, a ser coaccionades a tenir sexe per suplir les necessitats bàsiques com l'alimentació, un alberg o simplement seguretat”.

Una altra de les idees més greus és que no només les dones son relegades a l'àmbit privat, i se'ls exigeix dur a terme aquest, sinó que, quan volen participar en els processos de reconstrucció de les seves llars, pobles, comunitats o infraestructures, augmenta, encara més, la violència a la llar. El mateix estudi afirma, a partir d'investigacions dutes a terme per experts que “hi ha un potencial increment de les tensions i la violència de gènere a la llar, degut a la participació de les dones en els processos de reconstrucció. Aquesta participació, tot i que crea canvis positius, porta també a un augment de la violència de gènere dins de casa i duta a terme per la parella”.

5.7.2. Augment de la violència de gènere a causa de l'extrema pobresa i la falta de recursos naturals després dels desastres als campaments provisionals

Un altre dels espais en què la violència és present a cada moment i és conseqüència dels desastres naturals, és als campaments temporals que es creen per a donar refugi a les persones afectades. Un estudi mencionat anteriorment de l'ONU Habitat afirma que “als campaments de refugiats, construïts com a resultat dels desastres naturals, les dones i les nenes estan exposades a un major risc comparades amb els homes i els nens. Les tensions socials en aquestes situacions agreugen els nivells d'estrès en família, el que pot (i dona) lloc a violència de gènere dins l'àmbit familiar, però en aquest cas als campaments”.

Un altre estudi que fa explícita aquesta violència és el següent: *Fortalecer la recuperación ante desastres en el Caribe con una perspectiva de género*⁴⁸. S'explica que “després del desastre existeix un major risc de violència de gènere, sobretot als albergs i campaments, degut a la falta de protecció cap a les dones i les nenes”. A més, aquest dona dades referents al terratrèmol que va patir Haití al 2010: “Després del terratrèmol els casos d'agressions sexuals van arribar a un màxim de 10.813 casos en les sis setmanes posteriors al desastre natural”. A més, la investigació afirma que les dones també se sentien insegures entre els membres de la seva pròpia família; degut, principalment, a les tensions i les amenaces que es creen després dels desastres naturals.

⁴⁸ Sirker, K. (2021, June 14). *Fortalecer la recuperación ante desastres en el Caribe con una perspectiva de género*. World Bank Blogs. Retrieved May 9, 2022, from <https://blogs.worldbank.org/es/latinamerica/fortalecer-la-recuperacion-ante-desastres-en-el-caribe-con-una-perspectiva-de-genero>

Conseqüències del treball productiu de les dones als camps de refugiats climàtics. Font: *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*.

Els campaments son espais molt dominats per homes, en els quals les dones son majoritàriament excloses dels processos de presa de decisions

- Jasmine Blessing (ONU Mujeres)

-

Vulnerabilidad de las mujeres frente a la violencia de género en contexto de desastres naturales en Latinoamérica y Caribe, també dona dades del terratrèmol que va patir Haití. “Durant el terratrèmol d’Haití, la violència cap a les dones va augmentar en un 33%, i el 24% de les detencions policials que es duïen a terme, estaven directament relacionades amb violència sexual”. També documenta, a través de testimonis personals de dones i nenes i del personal sanitari i psicològic, diferents casos de violència exercida sobre dones i nenes. Van tenir lloc, principalment, als refugis habilitats i a les immediateses dels banys. Cap dels casos havia estat denunciat o posat en coneixement a les autoritats i, a més, les víctimes, en molts casos, no van comptar amb la seva família per explicar-los”.

A les dones en perill no els queda un altra opció, tot i la violència, que seguir amb el seu agressor als campaments organitzats pel govern

- Vilmarie Rivera, Directora del Hogar Nueva Mujer (Costa Rica)

Per concloure amb aquest apartat, l'estudi de l'UNFPA, *Los desastres naturales que regularmente afectan a América Latina y el Caribe*, també comenta alguns dels motius pels quals els campaments són un focus important de violència. “La col·locació de latrines en llocs foscos i aïllats, que els campaments estiguin poc il·luminats, la falta de personal de seguretat, així com la general sobrepoblació, són riscos de violència de gènere en situacions de post-desastre.

5.7.3. Oportunitats: Les dones com a motor de canvi i reconstrucció després dels desastres naturals

Nogensmenys, les dones no compleixen un paper de víctimes, com s'ha afirmat, però tampoc són *superwomans* impossibles. Són, en la mesura del que se les permet, i més, el motor de canvi, no només de situacions en desastre, sinó que són un motor de canvi d'un model i d'un sistema que enfronta i discrimina les dones i que s'aprofita i extreu recursos de la natura a partir d'un model gens sostenible. A través d'empreses extractivistes; com mineres, hidroelèctriques, termoelèctriques o explotacions, que perjudiquen la natura, els recursos i les vides de les persones del territori que, de fet, defensen la mateixa terra de la què ens nodrim tots els humans. És, per tant, un model que s'hauria de replantejar urgentment, no només per la seva il·lògica, sinó per totes les conseqüències que deixa al seu pas, més de les solucions que dona.

L'estudi *Género y desastres naturales*, de l'Organització Panamericana de la Salut explicava que les dones han resultat, i són, imprescindibles quan es tracta de respondre i recomposar-se dels desastres. “Després de l'huracà Mitch, a Guatemala, al 1998, es va veure com les dones van construir cases, cavaven pous i canals, remolcaven l'aigua i construïen refugis”. I això, moltes dones ho feien en contra del desig i l'opinió dels homes. Per tant, han estat capaces d'assumir un paper actiu, tot i la discriminació i els factors en contra, en aquelles tasques que sempre han estat considerades com a masculines. “Això també pot tenir un efecte de canviar la concepció social sobre les capacitats de les dones”. A més, l'estudi revel·lava un dels motius més importants pels quals les dones juguen un paper fonamental: “Les dones formen grups i xarxes d'actors socials que treballen per satisfer les necessitats més urgents de la comunitat per a respondre als desastres”.

I aquest punt de vista no està només afirmat per un dels estudis. *Comunidad, vulnerabilidad y reproducción en condiciones de desastre. Abordajes desde América Latina y el Caribe*, de la revista *ÍCONOS 66* ho demostra i explica a través d'experiències. "Diverses experiències demostren la necessitat d'incorporar dones als equips de treball i la promoció de la seva participació social a les comunitats, ja que els equips generalment són masculinitzats". Explica que després de l'huracà *Georgia* a República Dominicana, l'experiència de Ce Mujer, el Centre de Solidaritat per al Desenvolupament de la Dona, va promoure grups de dones organitzades que van sorgir durant la resposta.

Per tant, aquesta destrucció de les llars i infraestructures fan que s'activi simultàniament i en forma de lluita i reivindicació, el protagonisme femení. I que, com diverses teòriques afirmen, aquests desastres poden arribar a ser una oportunitat aprofitable per a construir comunitats amb majors condicions d'igualtat en tots els àmbits de la vida. Tot i que el camí és molt complicat i perillós. *Fortalecer la recuperación ante desastres en el Caribe con una perspectiva de género*, un article del Banc Mundial, també expressava el mateix punt de vista en quant al tema: "Considerar una perspectiva de gènere en la gestió dels riscos dels desastres naturals, pot ajudar als països a realitzar inversions intel·ligents en les àrees que més importen als ciutadans".

Factors de risc que incrementen la vulnerabilitat de les dones front a la violència de gènere abans, durant i després dels desastres naturals. Font: Cotarelo, L. C. (2015). *Vulnerabilidad de las mujeres frente a la violencia de género en contexto de desastres naturales en Latinoamérica y Caribe*.

Tot i això, les respostes que s'estan donant, tant en l'àmbit nacional com internacional són molt lentes, i, tant el canvi climàtic, com els rols de gènere, perpetuen en la societat i s'acceleren. És per aquest motiu que els països han d'actuar i col·locar les dones en xarxes i comunitats amb capacitat de decisió i que fomentin tant la reconstrucció de desastres, com un canvi social des de dins.

5.8. – Perspectives de Futur – Acords globals contra el canvi climàtic i la violència de gènere

5.8.1. Espai de discussió per a la relació entre canvi climàtic i violència de gènere

Com s'ha pogut veure al llarg del treball, s'han documentat nombrosos estudis, articles, reportatges, investigacions i assaigs que posen en evidència l'agreujament del canvi climàtic, cada cop més accelerat, i les nombroses formes d'afectació que té per als animals, la flora, els ecosistemes i les persones. També s'ha pogut veure com la violència de gènere, sobretot cap a les dones indígenes, que és en l'àmbit el qual se centra el present treball, és un problema greu al que s'enfronten cada dia. Tot i això, també s'ha vist un altre dels problemes més greus; com l'explotació i extracció agressiva dels recursos naturals construeixen i contribueixen, cada dia, a un canvi climàtic, de manera tan corrossiva, que la violència de gènere cap a les dones indígenes s'accelera i s'agreuja cada dia.

Per tant, a continuació s'exposaran alguns dels espais de discussió, protocols, acords o programes legislatius que s'han establert a partir dels problemes anteriors; i si son suficients o no.

5.8.2. Protocol de Kyoto (1997-2005)

El [Protocol de Kyoto](#)⁴⁹ va ser aprovat l'11 de desembre de 1997. Tot i què no va entrar en vigor fins vuit anys més tard, al 2005, degut a un lent procés de ratificació. Aquest protocol va ser pioner pel que fa a la lluita i al reconeixement del canvi climàtic, tot i això, tenia mancances importants. El seu principal objectiu era el de “compromete als països industrialitzats a limitar i reduir les emissions de gasos d'efecte hivernacle (GEI) i amb conformitat de metes individuals acordades per a cada país⁵⁰”, explica un article de l'ONU. Tot i això, només vinculava als “països desenvolupats” i imposava una càrrega més pesada en virtut del principi de responsabilitat comú però diferenciada i amb capacitats restrictives. Ja que reconeixia, com s'explica a l'article, que eren els principals responsables dels alts nivells de GEI a l'atmosfera. Aquí es pot reconèixer la primera mancança: només vincular als països

⁴⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change. (2008). *Kyoto Protocol Reference Manual*. UNFCCC. Retrieved May 13, 2022, from https://unfccc.int/sites/default/files/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf

⁵⁰ United Nations Climate Change. (n.d.). *¿Qué es el Protocolo de Kyoto?* | CMNUCC. UNFCCC. Retrieved May 10, 2022, from https://unfccc.int/es/kyoto_protocol

“desenvolupats”, a part de l'utilització discriminatòria del terme cap als països “subdesenvolupats” o “en vies de desenvolupament”, fa que els altres països, que també pateixen i son responsables del canvi climàtic, esdevinguin totalment invisibilitzats. Com sempre, el focus es posa en Occident.

Un altre dels objectius del Protocol era reduir una mitja de 5% en comparació als nivells que existien al 1990. També, un objectiu no gaire exigent i aplicant-lo a una part de tots els països del món. Perquè l'ideal, explicaven, “era que la reducció dels GEI comencés per on era més eficaç, pel món desenvolupat”. Així mateix, un altre dels objectius que tenia era “ajudar als països a l'adaptació del canvi climàtic”. Per tant, va facilitar, només a alguns països, una sèrie de tecnologies que podien ajudar a augmentar la resistència als impactes d'aquest.

Nogensmenys, el Protocol de Kyoto es va ampliar i millorar nombroses vegades, sobretot, pel que fa al paper de les dones en llocs de decisió i participació.

1. Decisió 36/CP.7: la Millora de la participació de les dones en les representacions de les Parts en els òrgans establerts en virtut de la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic i el Protocol de Kyoto (2001)
2. Decisió 23/CP.18: la Promoció de l'equilibri de gènere i la millora de la participació de les dones a les negociacions de la Convenció Marc i a la representació de les Parts dels òrgans establerts en virtut de la Convenció o del Protocol de Kyoto (2012)

5.8.3. Programa de Treball de Lima (2014)

El Programa de Treball de Lima va tenir lloc a Perú de l'1 al 14 de desembre de 2014. Aquest treball va ser important perquè és el primer cop que es menciona la igualtat de gènere en termes d'afectació i participació de les dones en les negociacions de la Convenció i en la representació dels òrgans establerts. Aquest fa esment de la “importància de les polítiques climàtiques sensibles a qüestions de gènere i la participació equilibrada de dones i homes en els processos de la Convenció”⁵¹. Així mateix, també afirma que és necessari vetllar per a què les dones estiguin representades en tots els aspectes, sobretot al del procés de Convenció

⁵¹ONU. (2015, Febrero 2). *Informe de la Conferencia de las Partes sobre su 20º período de sesiones, celebrado en Lima del 1 al 14 de diciembre de 2014*. Informe de la Conferencia de las Partes sobre su 20º período de sesiones, celebrado en Lima del 1 al 14 de diciembre de 2014. <https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/spa/10a03s.pdf>

mateixa; incloses les delegacions nacionals i la presidència. Ja que les lleis i les conductes sobre el tractament i l'afectació del canvi climàtic estan, o estaven, en la seva majoria, dutes a terme per homes. I, per tant, posar les dones en el focus principal de creació de lleis, discussions i elaboració d'idees, és essencial per a construir polítiques climàtiques que afavoreixin i protegeixin les dones. I afirmen que “és molt necessari reforçar encara més la política climàtica sensible a les qüestions de gènere en totes les activitats relacionades amb l'adaptació i la mitigació, així com en l'adopció de polítiques relatives al clima”. El Treball de Lima és, per tant, un pas important, si més no, en el reconeixement de l'existència sobre el tema que els desastres no son neutrals al gènere i l'afectació que té aquest a les dones i les nenes en tots els àmbits. Tot i això, no és un apartat gaire extens, ja que n'ocupa 3 pàgines (41 - 43) de les gairebé 60 que consta l'informe, i fins l'any en què es va publicar, el 2014, no hi havia cap legislació formal que expressés específicament la urgència d'incorporar dones en situacions de poder ni com les afecta el canvi climàtic, així com les conseqüències.

5.8.4. Acord de París (2015-2016)

Per últim, l'acord de París va tenir lloc a la capital francesa l'any 2015. I, tot i estar una mica més lluny del que hauria de ser, va suposar un avanç molt gran en qüestions no només de canvi climàtic, sinó de gènere. És el primer cop que, no només els “països desenvolupats” es comprometen a reduir les emissions de GEI, sinó que deixen prendre partit, i es compte amb la presència dels “països en vies de desenvolupament”⁵². Tot i això, s'ha de tenir en compte que la representació encara no és total.

L'Acord tenia tres principals i ambiciosos objectius. El primer, era limitar l'augment mitjà de la temperatura global respecte als nivells preindustrials. El segon, no superar la cota dels 1,5 graus centígrads a finals d'aquest segle. I el tercer, arribar a aconseguir la neutralitat climàtica al 2050. És a dir, que la quantitat de CO₂ alliberat a l'atmosfera per l'activitat humana sigui equivalent al que absorbeixen els sumiders naturals, com els boscos, per exemple. Així com la superació paulatina de les energies fòssils. Per tant, la principal diferència amb els altres acords és la suma d'altres països que no siguin les potències i els d'Occident, així com també,

⁵²BBVA. (n.d.). *Qué es el Acuerdo de París y qué supone para el planeta*. BBVA. Retrieved May 10, 2022, from <https://www.bbva.com/es/sostenibilidad/que-es-el-acuerdo-de-paris-y-que-supone-para-el-planeta/>

és el primer cop que s'involucra a actors no estatals, com governs regionals, locals, empreses, inversos i societats civils. Nogensmenys, l'acord era de voluntari compliment.

I encara és més rellevant perquè en aquest document apareixen, per primer cop, les primeres evidències de pes sobre l'afectació del canvi climàtic a la violència de gènere, que es mostren en els següents apartats⁵³: Així com també la importància de preservar les comunitats indígenes, el seu territori i posar en relleu el paper de les dones indígenes; fet que no s'havia comentat fins ara.

A continuació es poden llegir algunes de les parts de l'Acord en què es fa explícita aquesta necessitat:

1. Preàmbul: Reconeix que el canvi climàtic és un problema de tota la humanitat i què, en adoptar mesures per fer-hi front, les parts haurien de respectar, promoure i tenir en compte les seves respectives obligacions relatives als drets humans, el dret a la salut, **els drets dels pobles indígenes, les comunitats locals, als migrants, als nens, les persones amb discapacitat i les persones a situacions vulnerables i el dret al desenvolupament, així com la igualtat de gènere, el empoderament de la dona i l'equitat intergeneracional.**
2. A l'article 7.5: Les parts reconeixen que la tasca d'adaptació s'hauria de dur a terme mitjançant un enfocament que deixi el control en mans dels països, **respongui a les qüestions de gènere i sigui participatiu i del tot transparent, prenent en consideració als grups, comunitats i ecosistemes vulnerables**, i que aquesta tasca s'hauria de basar i inspirar en la millor informació científica disponible i, **quan correspongui, en els coneixements tradicionals, els coneixements dels pobles indígenes i els sistemes de coneixements locals, amb vista a integrar l'adaptació a les polítiques i mesures socioeconòmiques i ambientals pertinents, quan sigui el cas.**

⁵³Instituto de la Mujer - Gobierno de España. (2019, June 4). *Untitled*. Instituto de las Mujeres. Retrieved May 10, 2022, from https://www.inmujeres.gob.es/disenio/novedades/Informe_GeneroyCambioClimatico2020.pdf

3. A l'article 11.2: El foment de la capacitat hauria d'estar sota el control dels països, basar-se en les necessitats nacionals i respondre-hi, i fomentar la implicació de les parts, en particular de les que són països en desenvolupament, **incloent-hi els plànols nacional, subnacional i local**. El foment de la capacitat s'hauria de guiar per les lliçons apreses, també a les activitats en aquesta esfera realitzades en el marc de la Convenció, i **hauria de ser un procés eficaç i iteratiu, que sigui participatiu i transversal i que respongui a les qüestions de gènere**.

6. Anàlisi de resultats

L'anàlisi de resultats del treball consisteix en la comparació i l'exposició de les idees, vivències, experiències i opinions de les diferents dones a les quals s'ha entrevistat al llarg de la investigació. Elles són la Lucha Castro, l'Evelia Bahena, la Teresa Castellanos i la Cristina Auerbach.

Aquest anàlisi, per tant, s'emmarca dins l'objecte d'estudi del treball que és el següent: la investigació sobre el vincle entre l'explotació dels recursos naturals de la Terra a l'Amèrica Llatina, i la violència de gènere que es duu a terme cap a les dones indígenes. També estudia com a mesura que el canvi climàtic augmenta, la violència de gènere cap a les dones indígenes també ho fa. Relacionant-lo amb el principal objectiu del treball, que és, constatar i demostrar, amb les veus de dones entrevistades, la relació existent entre l'explotació de recursos naturals i la violència de gènere cap a les dones de les comunitats indígenes. Així com, a partir de l'objecte d'estudi i els objectius del treball, poder corroborar, junt amb les hipòtesis secundàries, la hipòtesi principal del treball: existeix una relació sostinguda en el temps entre l'explotació de recursos naturals i la violència contra les dones indígenes a l'Amèrica Llatina.

A continuació es presentaran els dones protagonistes de les entrevistes que s'han realitzat. Hi ha alguns casos en què s'ha abolit informació, com pot ser el lloc de naixement o de residència, degut a la protecció de les dones, ja que elles mateixes han demanat que així sigui.

La Lucha Castro, nascuda a Chihuahua, és teòloga, advocada i activista social, feminista i defensora dels drets humans. És cofundadora, junt amb l'Alma Gómez Caballero i el Gabino Gómez Escárcega, del Centro de los Derechos Humanos de las Mujeres, i també de la Organización Justicia para Nuestras Hijas. És reconeguda, també, pel seu treball en el recolzament a les famílies de dones víctimes de feminicidis, tracta de dones i nenes i desaparició forçada. A més, també ha evidenciat l'ocupació militar, i acaba de publicar un llibre titulat *Una lucha colectiva. Testimonios*.

L'Evelia Bahena és una dona feminista, activista i defensora dels drets humans, i del territori. Ha lluitat contra accions il·lícites que han dut a terme les mineres al seu territori i a altres

regions, també ha lluitat contra l'exèrcit i les institucions. Ha participat en la lluita contra el masclisme i contra la por per protegir el patrimoni de la seva comunitat. També s'ha publicat un llibre sobre ella que es titula *Evelia, Testimonio de Guerrero*.

La Teresa Castellanos és activista defensora dels drets humans i del territori i feminista. És integrant del Frente de Pueblos por la Defensa de la Tierra y el Agua. És una lluitadora social que s'ha posicionat com una de les principals figures de resistència contra el Projecte Integral de Morelos del Govern de la “Cuarta Transformación”. També forma part de la Asamblea Permanente de los Pueblos de Morelos.

Per últim, la Cristina Auerbach és una activista defensora dels drets humans i del territori. També és la directora de la Organización Familia Pasta de Conchos al territori de Coahuila. És defensora dels miners, tot i les amenaces i persecucions que ha rebut per part dels “Coyotes del Carbón”, ja que viu a la major regió carbonífera, productora del 95% de la reserva de Mèxic.

Totes són dones de l'Amèrica Llatina, defensores dels drets de les dones i de la Terra i, per tant, dels drets humans. Les quatre treballen a diferents territoris del país, en aquest cas, de Mèxic i gràcies a les seves opinions, vivències i experiències en primera persona s'ha pogut corroborar tota la part de recerca que constitueix el marc teòric. A més d'això, s'ha pogut analitzar i deduir de quina manera la informació ocorre a la vida real, al dia a dia de les dones indígenes, i si ho fa i de quina manera, així com veure quines conseqüències té. Tanmateix, un dels fets més interessants ha estat comparar i, per tant, veure les diferències i les semblances dels testimonis de cadascuna.

Abans de seguir, però, m'agradaria fer una aclaració: el treball se centra en quatre testimonis de dones mexicanes, perquè ha estat molt difícil trobar dones que volguessin parlar. A més, a altres països, com per exemple a Colòmbia, la situació encara és molt més greu i, per tant, és molt complicat accedir a testimonis que vulguin ser participants.

Un dels temes principals del treball és el fet de visibilitzar la violència que existeix actualment cap a les dones indígenes, que defensen el seu territori, la seva comunitat i la vida, per part de diferents actors socials i desmuntar-la. I consegüentment, fer explícit que el nivell de violència que pateixen és cada cop és més greu.

No existeix, per a mi, l'explotació de recursos naturals, sense l'explotació de les dones

Cristina Auerbach

Històricament, com bé explica l'estudi *Violencias y mujeres indígenas*, investigació realitzada pel Centre de Cultures Indígenes del Perú (CHIRAPAQ), la violència cap a les dones indígenes sempre ha estat present. Hi ha un context històric que es remunta a l'època de la invasió i posterior colonització del continent americà, les petjades del qual han estat latents en la vida dels pobles indígenes i, particularment, en la vida de la les dones.

Així, els diferents tipus de violència que s'exerceix sobre les dones indígenes és un problema al que s'enfronten diàriament. El mateix estudi, afirma, per exemple, que un dels problemes més greus és la violència sexual que pateixen les dones actualment, i no només per part de la comunitat. "La violència sexual és de les pràctiques històriques de la violència cap a les dones indígenes més permanent, practicada per diversos actors, a més de l'Estat, i persistentment invisibilitzada i impune".

Així mateix, l'Estat ha estat sempre, un actor social actiu en la violència contra les dones indígenes; la Lucha Castro, teòloga i advocada, a més de defensora dels drets humans, explica clarament per què les dones indígenes assenyalen a l'Estat i quin tipus de violència duu a terme. "El sistema patriarcal està darrere de tot. Mentre no es deconstrueixi aquest sistema, els recursos naturals i la vida de les dones, estarà depenent del patriarcat. Els homes fan els seus propis enllaços i es protegeixen entre ells i sempre, per exemple a les grans cimeres, els que tenen la veu són els homes, ells prenen les decisions sobre l'economia, sobre els recursos naturals de tot el món".

La Teresa Castellanos, integrant del Frente de Pueblos por la Defensa de la Tierra y el Agua, també afirma la importància de plantejar-nos un canvi de sistema, no només per la gestió de la violència de gènere contra les dones indígenes, sinó per les conseqüències que això està

tenint a nivell mediambiental, com la desertificació, la tala d'arbres, l'augment dels desastres naturals o la lluita i els conflictes que es creen per aconseguir recursos naturals: “No podem seguir més temps amb aquest sistema. Hem de lluitar moltíssim, és molt greu el que està passant a la natura, i no podem parar de cridar”. I a més, afegia gairebé a cada afirmació que feia, el següent: “Hi ha moltíssima violència, aquí, al nord de Mèxic els homes són molt masculistes. A més, cada cop la situació social i mediambiental és més crítica i els homes es tornen més violents, perquè costa més guanyar-se la vida”.

Així mateix, la investigació també planteja aquesta problemàtica i explica per què existeix i d'on ve aquesta violència arraigada a la societat. “La discriminació sistemàtica i estructural es refereix a les maneres en què les lleis i reglaments, així com les tradicions culturals o religioses, han construït i mantingut les desavantatges de la dona basant-se en estereotips de gènere social”. Per això les dones estan, encara, en una clara i ampla desavantatge respecte dels homes indígenes.

La Lucha Castro seguia fent referència a aquesta violència que exerceix el patriarcat sobre les dones indígenes i la poca consciència ecològica cap als recursos naturals del sistema: “Per a ells el que compta és la riquesa material, el comerç, els diners, i no poden apreciar la quietut, la pau, les comunitats rurals amb molt teixit social, etc. Tot això per a ells no es veu com un valor. Els que prenen les decisions les prenen, per tant, des de la pell del patriarcat”.

Un altre dels tipus de violència que denunciava l'article era la que provoquen les indústries extractives als territoris als quals s'assenten. “Aquest model econòmic, no només causa la contaminació ambiental i la degradació dels recursos naturals, sinó que posa en perill l'existència i la supervivència de les dones als pobles indígenes”. I l'Evelia Bahena, feminista, activista i defensora dels drets humans, i del territori, al principi de l'entrevista expressava que “A mi i a moltes companyes ens passa que quan estàs, com a dona, en contra d'algun megaprojecte o de què et devastin la teva terra i el teu àmbit, es crea una violència cap a tu mateixa molt greu per part de l'Estat, però també per part dels grups de crim organitzat. Es crea molta violència perquè no parlis i, si ho fas, perquè deixis de parlar”.

Per tant, deixava clar que no són només els homes de les comunitats, dels pobles i de la família els que violenten els seus drets, sinó també del mateix Estat i els grups criminals. “El que fa el Govern és cobrir i protegir l'agressor, hi ha molta violència cap a les dones i estem arribant a uns nivells molt importants de lluita”. I explicava el perill que suposa que les empreses extractivistes segueixin als seus territoris: “Des del moment en què hi ha

concessions, des del moment que hi ha milions d'empreses provocant la contaminació, des del moment que les autoritats ho permeten, saben que estan obrint la porta a la destrucció, a la violència de gènere i a la contaminació”.

I també explicava la part personal més dura de tot plegat: que, tot i les violències, s'aixequen, i tornen a anar al front, però al anar al front les ubiquen, i que les ubiquin és sinònim de violència. No només cap al moviment, sinó també cap a les persones, les dones.

La Lucha també va presentar un altre problema: la violència que existeix quan les dones fan ús dels recursos naturals durant el seu dia a dia i ho relacionava amb l'experiència i el problema que tenen amb l'aigua a la seva comunitat. “Imagina't a quina hora s'han d'aixecar les dones per anar a buscar aigua per a poder dur a terme les tasques domèstiques, com: alimentar als seus animals, rentar la roba, cuinar o alimentar la seva família. La càrrega de treball és una violència més silenciosa, que s'assumeix dins les rutines domèstiques de les dones quan, en realitat, són totalment addicionals, això està afectant a tota la nostra comunitat”.

Día Mundial del Agua: el papel de las mujeres indígenas por el derecho a este valioso recurso, un article dut a terme per The Conversation, un altre dels estudis usats en la investigació, explica el següent: “Els projectes extractivistes poden alterar l'accés i la disponibilitat de l'aigua per a la població, provoquen modificacions del cabal dels rius i contaminen els recursos hídrics”. Això mateix és el que ha passat al territori de la Lucha Castro, l'alteració de l'accés i la disponibilitat de l'aigua, i està creant els següents problemes: “Imagina't com de dur és per a les nenes i els nens que van a l'escola i han de tornar a casa només per anar al lavabo, o quan estan fent educació física i no poden beure aigua, perquè no hi ha”.

A més a més, en aquestes situacions, la salut mental és un fet imprescindible, no només de cuidar, sinó de fer créixer la consciència. L'Evelia Bahena, però, afirmava el següent en relació a la salut mental: “La salut mental és una imatge, una campanya publicitària. La psicologia l'usen com a mitjà de publicitat, com fa el president de la República. La societat està molt descomposada i la psicologia seria molt important. Però com l'educació que tenim és masclista, no podem demanar ajuda a un nucli masclista, necessites demanar ajuda a algú molt independent d'aquesta ideologia”.

L'estudi *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*, afirma que la falta d'aigua neta i de sanejament és una qüestió de gènere. “Els recursos hídrics estan

repartits de manera desigual i això fa que hi hagi importants disparitats de gènere”. Per tant, la Lucha Castro feia referència a aquesta mateixa problemàtica a la seva comunitat, el fet que els recursos naturals, en el seu cas l’aigua, sí són una qüestió de gènere, i tenen les conseqüències greus: “Una de les coses més greus és quan les nenes i les joves tenen la menstruació, el model neo patriarcal en què vivim invisibilitza totalment les necessitats de les dones i les nenes, no compten. Això ho causa la gent que ho controla tot, i clar, les més afectades som les dones”.

I, a més, l’Evelia Bahena presentava un dilema que tenen cada cop més les dones de les comunitats indígenes; el fet que a vegades, en contra de la seva voluntat, han de contaminar el territori per sobreviure: “A vegades hem de contaminar per pura necessitat. No volem nosaltres. Perquè o cuides i defenses els teus fills i filles, o defenses els teus principis, tot no es pot fer a vegades. Quan tens als teus fills plorant tot el dia perquè tenen gana i tu has de causar un mínim dany al planeta, hi ha un xoc emocional molt fort. A molta gent no l’importa, però a nosaltres sí”.

D’altra banda, les dones entrevistades també van comentar que, a part d’haver de contaminar molts cops contra la seva voluntat, les dones indígenes han de pagar uns preus molt alts i violents per a poder accedir als recursos naturals necessaris per viure. D’això se n’aprofiten, precisament els assetjadors, i la Teresa Castellanos, una de les principals figures de resistència contra el Projecte Integral de Morelos, explicava la violència que hi ha darrere del negoci dels recursos naturals i dels territoris: “Nosaltres no volem contaminar la terra, els boscos, els rius, els arbres, però molts cops ens obliguen. Molts cops l’única via que hi ha per aconseguir recursos és la prostitució, obliguen a moltes dones que necessiten recursos a prostituir-se o al tràfic de nenes i nens, no tinc paraules. Per pobresa extrema es veuen obligades a prostituir-se, o a fer-ho perquè no li facin als seus fills, sobretot a les seves filles. Les amenaces a les dones estan per tot arreu”.

Sobre la situació de desprotecció, por i violències que es comentava a l’anterior paràgraf, l’estudi *Violencias y mujeres indígenas*, dut a terme pel Centre de Cultures Indígenes del Perú (CHIRAPAQ) comenta la realitat actual que viuen les nenes i les adolescents indígenes. Són circumstàncies molt greus, ja que viuen en una situació d’alta discriminació. Mantenen les taxes més altes de subregistre (és a dir, que la majoria del cops no estan registrades als censos de població, escolarització...), així com els pitjors nivells educatius, amb altes taxes

d'absentisme i deserció, ja que molts cops son elles, en comptes dels homes, les que han de retornar a les seves llars per situacions d'inseguretat econòmica. I la Lucha, a aquestes conseqüències, li afegeix la pobresa: “Per a ells el que compta és la riquesa material, el comerç, els diners i no poden apreciar res més. Si, a sobre, afegeixes la condició de dona pobra, ja no importes res de res, ells prenen decisions des de la pell del patriarcat”.

Realment, els índex de pobresa de les dones indígenes són molt alarmants, l'estudi *Mujeres Indígenas participan en la gestión del agua en Panamá* afirma que el 96% de la població indígena viu en situació de pobresa, i el 41,8% en situació de pobresa extrema.

Nogensmenys, tot i les dificultats a les que s'enfronten, les dones indígenes treballen dins i fora de casa, i el fet d'anar al front a lluitar, o a les manifestacions, o crear iniciatives ciutadanes té un preu molt alt per a elles.

Per fora ets defensora dels drets de la comunitat, de les dones i de la natura, però a casa teva també ets una dona agredida, i al final no saps qui ets, si la dona forta, o la dona dèbil

Evelia Bahena

L'Evelia Bahena va explicar el seu testimoni personal en la conciliació de la lluita pel territori i anar al front cada dia, amb la de ser dona, mare i estar a casa: “El meu marit es molestava quan anava amb centenars d'homes a defensar el nostre territori, em deia que anava de promíscua. Jo he patit aquesta violència amb el meu marit. Em deia, per anar a defensar el meu territori, el seu, el dels nostres fills, que amb quants me n'anava al llit. Quan arribava a casa tot eren cops i baralles, i l'endemà, aixeca't i ves-te'n un altre cop a lluitar. La violència té molt a veure en el teu dia a dia i és totalment normal. Per això aquest tema s'ha normalitzat. Al final, però, em va tocar ser la forta i lluitar, que em va costar una separació i teràpia per a mi i els meus fills, per poder continuar viva”.

Per tant, les violències exercides històricament cap a les dones indígenes se superposen entre sí. Així ho afirma l'estudi *Mujeres Indígenas*, mencionat anteriorment, realitzat pel Centre de Cultures Indígenes del Perú (CHIRAPAQ), afirmant que el panorama, tant el passat com l'actual de les dones indígenes no sigui gens fàcil.

Aquest mateix panorama comentava l'Evelia Bahena, protagonista del llibre *Evelia, Testimonio de Guerrero*, fent esment d'un altre tipus de violència exercida cap a les dones que volen denunciar; ja no només el fet de fer-ho, sinó les complicacions i les traves que se'ls hi van posant per a què abandonin el procés.

“Els processos de denúncia als quals han de fer front les dones que volen alçar la veu: “Ens humilien. Existeixen mecanismes de “protecció” cap a les víctimes, però aquestes han de passar per un munt de processos, en els que, a sobre, et revictimitzen. Tu vens d'un nivell de violència brutal, estàs malament, a causa de la violència física i la violència psicològica que han exercit per sobre teu, i a sobre, no et pots fer forta, et fan caure més, no et donen la mà, et donen més cops”, explicava l'Evelia Bahena.

Per tant, com s'ha vist, hi ha molts tipus de violència que s'exerceixen cap a les dones indígenes. Aquestes violències, sobretot la sexual, es veuen molt ben relatades a l'estudi *Vulnerabilidad de las mujeres frente a la violencia de género en contexto de desastres naturales en Latinoamérica y Caribe*, que exposa, a partir de testimonis personals de dones i nenes i del personal sanitari i psicològic, diferents casos de violència exercida sobre dones i nenes durant el terratrèmol d'Haití. Van tenir lloc, principalment, als refugis habilitats i a les immediateses dels banys. I el fet més alarmant és que cap dels casos havia estat denunciat o posat en coneixement a les autoritats i, a més, les víctimes, en molts casos, no van comptar amb la seva família per explicar-los. És a dir, que no només els mecanismes no són suficients, retrògrads i violents cap a les dones, sinó que això està portant a que les dones no denunciïn aquestes agressions, el que es tradueix en més impunitat cap als agressors.

L'Evelia Bahena explicava que “Ells van concloure que jo no era una defensora, simplement havia d'estar a casa, com sóc una dona, no em van tenir en compte en el procés de denúncia. Els que porten a terme aquests processos són homes que no tenen ni idea de drets humans, i menys de drets de les dones indígenes”.

Pel que fa a l'explotació dels recursos naturals i, sobretot les conseqüències que això té per a les comunitats, els ecosistemes i les persones que viuen en territoris indígenes, va ser un dels temes amb el qual les entrevistades es van mostrar més compromeses, i preocupades. Van exposar testimonis personals, vivències i solucions que hem de prendre ja, si no volem que les conseqüències de l'emergència climàtica actual, segueixin afectant i agreujant-se. Un dels problemes més greus són els megaprojectes extractius que s'assenten als territoris.

Nosaltres tenim proves que estan contaminant el nostre territori, per això lluitem en contra dels megaprojectes que estàn a la terra, als boscos, a totes parts.

Teresa Castellanos

La Teresa Castellanos, explicava el següent: “És increïble els megaprojectes que hi ha aquí i que la gent no sap, estan destrossant llocs verges i les nostres comunitats i llars. Si hi hagués consciència tothom lluitaria. El planeta que tenim és únic. El que es faci allà a Europa, repercuteix a Mèxic, i el que es faci a Mèxic, també repercuteix a Europa”.

Consecuencias de la sobreexplotación de los recursos naturales, un dels estudis que s’ha utilitzat al marc teòric del treball, afirma, precisament, les conseqüències que hi haurà si no s’aturen les pràctiques que anomena la Teresa Castellanos. De fet, el Fons Mundial per a la Natura, afirma que els éssers humans estem esgotant els recursos naturals del planeta i els nivells de qualitat de vida començaran a declinar cap a l’any 2030, només falten 8 anys. A més, adverteix que l’actual sobreexplotació dels recursos naturals està generant un enorme dèficit, ja que cada any es consumeix un 20% més dels que es poden regenerar, i aquest percentatge no deixa de créixer.

A més a més, l’Organització de les Nacions Unides, va afirmar en un article *La ONU pide un replanteamiento económico urgente por el aumento acelerado de la explotación de recursos* que l’explotació de recursos naturals, al 2019, s’havia triplicat des de 1970. I això, evidentment té un impacte molt greu en la vida de les dones defensores del territori. I la Cristina Auerbach, directora de la Organización Familia Pasta de Conchos al territori de Coahuila, feia explícita aquesta acceleració i com afecta el més important: la vida de les persones.

Sigui el que sigui, explotació dels boscos, de l’aigua, de les terres; quan s’exfolia un territori, s’exfolia tot: fins i tot la vida, en tots els sentits

Cristina Auerbach

A més a més, la Cristina Auerbach relacionava l'exploració de recursos naturals amb l'impacte i la violència que això té en els dones, i les comunitats, aquesta exfoliació de tot, fins i tot de la vida: "No hi ha model extractivista que sobrevisqui sense la força laboral i vital de les dones".

Tanmateix, l'Evelia Bahena explicava el punt de vista de la seva comunitat sobre el mateix tema. Les dones de la seva comunitat s'enfronten cada dia a empreses i empreses extractivistes i el que fan és exercir violència contra les dones que es manifesten, ja que saben que són la veu del poble: "El poble, nosaltres, les comunitats, ens mobilitzem per a evitar la tala d'arbres, la contaminació, i aprofiten i ataquen els punts més forts de la comunitat, que som nosaltres, les dones. Les violen, les segresten, les utilitzen, perquè aquesta és la seva estratègia, és una forma d'escarmentar el poble".

De fet, la Cristina Auerbach també posava en perspectiva com afecta aquesta contaminació contra la què es manifesten a la seva comunitat, i que duen a terme les empreses extractivistes al seu territori: "Si de veritat les empreses, multinacionals o projectes extractivistes expliquessin tot el que fan a un territori, ningú els deixaria assentar-se. Si diguessin la veritat: "mira, faré una mina, i a partir d'ara tots respirareu carbó i terra i no hi haurà aire net, i a més, els serveis de salut seran molt precaris i et pagaré un sou que només et donarà per treballar", ningú diria que sí. Però és el que està passant en realitat. No obstant això, la gent vol futur, i allà és on s'aferren".

El principal interès és del capitalisme, té moltíssima força aquí i fa que el més ric, vulgui tenir encara més diners, el que ja és poderós i té terres, encara vol tenir més

Teresa Castellanos

Aquí també es presenta un altre qüestió important que s'ha mencionat al llarg del treball: el problema que tenen les dones indígenes per accedir a la propietat de les terres, ja que, en la majoria de casos els homes o l'Estat intervenen per a que això no tingui lloc, o les fortes tradicions arraigades no deixen les dones posseir béns, o molts cops no tenen capacitat econòmica per poder fer-ho, ja que les societats masclistes fan que sigui el marit el que controla i aporta els diners a casa.

La Lucha Castro ampliava aquest tema sobre les poques dones que són propietàries: “Quan les dones són empresàries, polítiques o propietàries de terres, estan obligades sempre a rendir el doble, se’ls exigeix més que als homes”.

L’estudi *Why Land Rights Matter*, afirmava que, actualment, menys del 20% de les terres de tot el món són propietat de dones. Aquest problema és fruit també del sistema actual, ja que el 40% de les economies de tot el món limiten la propietat de la dona a la terra com a tal. A més, a l’Amèrica Llatina, actualment hi viuen 58 milions de dones en entorns rurals, de les quals només un 30% d’elles són propietàries de terres en les que es practica l’agricultura, afirma el mateix estudi. Així, la Lucha afirmava que aquest tipus de violència, el fet de no deixar ocupar posicions de poder a les dones, està molt invisibilitzada. Així com també es discrimina les poques dones que sí que compten amb alguna propietat, no fent-les partícipes en els processos de decisió col·lectius: “Inclus a la presa de decisions ens discrimina, si es convoquen reunions a les 8 o a les 9 del matí les dones no poden, han de portar els nens i nenes a l’escola. Perquè també tenim la responsabilitat de la criança, per tant, molts cops, quan han arribat, ja han pres les decisions. A les dones se les posa totalment en desavantatge, sigui la situació que sigui”.

Realment tenen por a què nosaltres siguem independents

Evelia Bahena

Així, l’Evelia Bahena va afirmar el següent amb relació a la independència de les dones sobre la propietat dels recursos naturals del territori: “Ara estan canviant una mica les coses, però molt a poc a poc. Les dones ja som cada cop més independents. Som autosuficients per algunes coses, per a tenir les nostres terres, per exemple, però per altres no, no sense el seu permís”.

***No som un tema rellevant, i encara ho som molt menys durant i després dels
desastres naturals. Els abusadors aprofiten aquests moments en què tot és encara
més fàcil, encara que, en realitat, ja és fàcil de per si***

Evelia Bahena

Els desastres naturals són cada cop més freqüents a causa de l’agreujament del canvi climàtic. *Las catástrofes relacionadas con el clima se quintuplican en 50 años, pero la mejora de los*

sistemas de alerta salva más vidas, un dels articles publicats per l'ONU emprats en la investigació, feia referència a que el canvi climàtic, el qual cada cop agreuja més els fenòmens meteorològics, ha provocat un augment del què coneixem com a “catàstrofes naturals”, en els últims 50 anys. Impactant amb força desproporcionada als països més pobres, és a dir, sobretot a les comunitats indígenes, i a les dones i les nenes, ja que constitueixen els grups més vulnerables i desprotegits. A més, una altra investigació, *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y el Caribe*, afirma que Amèrica Llatina i el Carib és una zona que està situada en territori de freqüents desastres naturals que, a mesura que el canvi climàtic augmenta, aquests també ho fan. A més, en els últims 10 anys més de 800 desastres assotaren la regió, afectant al voltant de 64 milions de persones, afirmen dades del mateix estudi.

La Cristina Auerbach explicava com se sent front dels desastres naturals que s'estan produint a la regió, en el seu cas la sèquia i les onades de calor, ja que el seu territori és molt més propens a aquest tipus de desastres: “Estem sacrificant el sistema, però no ens enganyem, ens sacrificarem nosaltres, no el capital. És increïble que ens sacrifiquin a tots”.

El més important és que els desastres naturals no són neutrals al gènere i l'estudi *Los desastres naturales que regularmente afectan a América Latina y el Caribe* explica que la forma en la què els homes, les dones i els joves responen als desastres, es relaciona directament amb els rols, les responsabilitats, oportunitats i dificultats de gènere persistents.

L'Evelia Bahena expressava, per tant, com els desastres naturals no són neutrals al gènere i de quina manera afecten les dones: “Com experimentem un nivell de desprotecció brutal, durant i després d'aquestes catàstrofes, hi ha moltes menys formes de demanar ajuda. Les autoritats estan en altres àrees, el que menys faran serà posar-se a defensar els drets de les dones, et diuen que els teus problemes, aquests problemes, no són importants. Els abusadors se senten amb la llibertat de fer-nos el que ens fan”. I a més, aquesta perspectiva la corrobora un dels estudis usats per al treball, la investigació *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*, conclou que les minories sempre tenen més risc d'experimentar les conseqüències del canvi climàtic. Les dones i les nenes són les que tenen especial vulnerabilitat i les que tenen un risc altíssim d'experimentar violència de gènere, especialment les què viuen en situacions de pobresa extrema i les què experimenten marginalització social degut a altres causes, com poden ser: la raça, l'ètnia o la sexualitat.

La Teresa Castellanos afegia, a més, com les dones han de treballar el doble en els contextos de crisi climàtica i també és una violència més invisibilitzada i que creix amb la pressió climàtica: “Les dones treballem, i a sobre, hem d’estar pendents del marit, dels fills, de la lluita, de la casa, de si un fill es posa malalt. No pots parar, i més en aquests contextos de desequilibri climàtic que s’està començant a donar. Estem vivint un canvi climàtic molt fort, s’està denunciant i no s’està fent res. El canvi climàtic ens està portant al límit, no podem més”.

Diuen que ens neguem a la modernitat. No. Ens neguem a aquesta modernitat que ens està matant. Ens neguem a què una minera acabi amb un riu. L’únic que volen són diners i poder i ens estan portant a acabar amb allò que ens fa sobreviure a tots

Teresa Castellanos

I sobretot la Teresa Castellanos volia que s’assenyalés i es denunciés el següent punt: “És molt greu el que està passant, els homes empresaris no es paren a pensar la de porqueria que estan abocant a la mare terra, l’estan matant. I això afecta directament les dones, les conseqüències de l’extractivisme i dels megaprojectes tenen una repercussió directa en nosaltres, les persones, i en la natura”.

Un altre espai en què la violència és present en tot moment i com a conseqüència dels desastres naturals, és als campaments provisionals o cases d’acollida, la majoria d’elles s’habiliten després d’una catàstrofe per a què les persones que han perdut la seva llar tinguin un sostre mentre busquen una de nova. L’estudi *El impacto de los desastres en la brecha de género*, de l’ONU Habitat afirma que als campaments de refugiats, construïts com a resultat dels desastres naturals, les dones i les nenes estan exposades a un major risc comparades amb els homes i els nens. Les tensions socials en aquestes situacions agreugen els nivells d’estrès en família, el que pot (i dona) lloc a violència de gènere dins l’àmbit familiar, però en aquest cas als campaments, o a les llars provisionals.

La Lucha Castro explicava com aquestes dones que, o bé, emigren per trobar un lloc millor després dels desastres naturals, o es queden a un campament provisional, pateixen una violència molt greu constantment: “Les dones són violades pel mateix Govern, pel crim

organitzat, pels homes que van arribant, i no tenen escapadòria, és el preu que es paga. Però les nenes, em trenca el cor, no sé ni què dir”.

La violència també s’agreuja en les petites migracions diàries que han de dur a terme les dones fora dels campaments per anar a buscar aigua, combustible o aliments, afirma l’estudi *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*.

L’Evelia Bahena expressava el següent en relació a aquests desplaçaments i als camps de refugiats: “Al desplaçar-te, ho estàs fent per una millora, però també t’estàs jugant la vida. No saps res, a qui veuràs, a qui no. És, també, on més s’incrementa la violència, perquè els punts cecs són els més fàcils, ells saben que tu no els coneixes i que poden fer i desfer i no passarà res, seguiran sent lliures. Ningú els condemnarà. I, lamentablement, les autoritats treballen pels diners i quan presentes la denúncia, si la persona contrària té diners, aquest es reparteix i no s’imparteix justícia”.

A més, per il·lustrar aquesta situació l’estudi *Vulnerabilidad de las mujeres frente a la violencia de género en contexto de desastres naturales en Latinoamérica y Caribe*, dona les següents dades: “Durant el terratrèmol d’Haití, la violència cap a les dones va augmentar en un 33%, i el 24% de les detencions policials que es duïen a terme, estaven directament relacionades amb violència sexual”. I també: “Després del terratrèmol els casos d’agressions sexuals van arribar a un màxim de 10.813 casos en les sis setmanes posteriors al desastre natural”.

Això també es fa explícit en les migracions més llargues que provoquen els desastres naturals. La Lucha Castro va explicar un dels casos que apareixen al seu llibre, *Una lucha colectiva*, recentment publicat. “És el cas d’una nena de tretze anys del Salvador, es dirigia als Estats Units i va ser violentada, només amb tretze anys, és esgarriant”. A més, assenyalava la quantitat de migració que hi ha a Mèxic actualment: “A Mèxic hi ha moltíssima migració, a part de per causa del canvi climàtic, que cada cop hi ha més gent que es desplaça per aquest motiu, hi ha molta gent que fuig de la guerra i de la fam i, és clar, tots passen per Mèxic, perquè és la frontera per anar als Estats Units. Els *coyotes* són la gent que trasllada a aquestes persones que volen marxar.

Més del 90% de les dones que travessen el territori per anar als Estats Units són violades. Són el botí, i elles saben que seran violades durant el trajecte

Lucha Castro

La Cristina Auerbach i la Teresa Castellanos també van fer explícita la gravetat del problema. Diuen que potser ara no el veiem de manera tan evident, però que tindrà unes conseqüències gravíssimes per a les dones i les nenes, si no ho aturem ja. Així com per a les comunitats senceres i els recursos naturals.

El darrer apartat del treball és el que fa referència a la legislació que hi ha hagut i que hi ha actualment sobre la defensa i el reconeixement de la violència de gènere a les comunitats indígenes i la lluita contra el canvi climàtic. Que, tot i que ha millorat, des del primer Protocol de Kyoto (1997-2005), passant pel Treball de Lima (2014) i fins a l'Acord de París (2015-2016) que encara resta molt del que hauria de ser.

Nogensmenys, va ser un avenç molt important i l'any 2015-2016 es van plantejar a l'Acord de París les primeres evidències de pes sobre l'afectació del canvi climàtic a la violència de gènere, així com també la importància de preservar les comunitats indígenes, el seu territori i posar en relleu el paper de les dones indígenes; fet que no s'havia comentat fins ara.

Les entrevistades van presentar opinions i punts de vista diferents pel que fa al tema legislatiu i vaig voler preguntar-les que, tot i el panorama social, legislatiu i mediambiental al que ens enfrontem diàriament, si encara hi ha esperança per a què canviïn les conductes existents.

La Teresa Castellanos afirmava rotundament el fet d'insistir a les organitzacions internacionals: "Hem de pressionar pels drets internacionals, a l'ONU. Si una empresa està abusant del territori, de la comunitat i de les persones, hem de frenar. Però ho han de fer les ONG i les persones que defensen. Hi ha lleis, però cal activar-les!".

També defensava la idea que un canvi just i bo sempre comença per sota: "Hem d'aconseguir fer govern a partir de les comunitats, els canvis, desgraciadament no vindran des de dalt, els hem de fer nosaltres. Un bon canvi comença des de baix, des de les comunitats i des de les persones, les dones.".

L'Evelia, en canvi, feia una afirmació molt més contundent: "Jo crec que anem en retrocés, no hi ha avanç. La famosa imatge que volen donar que tots lluitem en contra de la violència de gènere, és mentida. Volen donar una imatge neutral i no és veritat". I explicava que la violència de gènere no canviarà perquè no es fa com s'ha de fer. Perquè ha d'haver-hi teràpies

especialitzades. “Som éssers humans que fem el mateix, no entenc per què hi ha d’haver una diferència”. Per tant, presentava un panorama una mica més pessimista pel que fa a la violència de gènere que s’exerceix contra les dones indígenes i l’accelerament del canvi climàtic. La Cristina Auerbach, però, simplement expressava el dia a dia de la lluita de la següent manera.

Per a mi, el més important sempre, cada dia, es tracta de què una, al final del dia, pugui dormir en pau. Si ha funcionat, o no, si demà surt el Sol o no, ja no ho podem controlar

Cristina Auerbach

La Lucha Castro, coincidia amb la Teresa Castellanos en el fet que les comunitats, les dones, els ciutadans s’han d’organitzar i lluitar plegats per acabar amb ambdós desequilibris: “Abans, les empreses feien el que els donava la gana, abans no hi havia tants grups ecologistes que denunciaven, el fet que els joves denunciïn ja és un pas. Per tant, expressava que la denuncia pública augmenta la consciència social. “Jo crec que molta gent s’ha sensibilitzat tant en la lluita contra el canvi climàtic, com en la lluita contra la violència de gènere, i en el nostre cas, cap a les dones indígenes. Només falta un poder ciutadà encara més fort i exigir més a les autoritats i al Govern”.

Nogensmenys, tot i les violències contra elles, la poca regulació i legislació que els protegeix, i les lluites constants a les què han de fer front, totes van presentar un punt de vista esperançador.

“Als grups socials organitzats les que més parlen i aporten i fan són les dones”

Evelia Bahena

Com també fa explícit el paper essencial de les dones l’estudi *L’estudi Género y desastres naturales*, de l’Organització Panamericana de la Salut, ja que explicava que les dones han resultat, i són, imprescindibles quan es tracta de respondre i recompondre’s dels desastres naturals que afecten els seus territoris. I ho fa posant l’exemple de les conseqüències de

l'huracà Mitch que va tenir lloc a Guatemala “Després de l'huracà Mitch, a Guatemala, al 1998, es va veure com les dones van construir cases, cavaven pous i canals, remolcaven l'aigua i construïen refugis”. I això, moltes dones ho feien en contra del desig i l'opinió dels homes. Per tant, han estat capaces d'assumir un paper actiu, tot i la discriminació i els factors en contra, en aquelles tasques que sempre han estat considerades com a masculines. “Això també pot tenir un efecte de canviar la concepció social sobre les capacitats de les dones”, s'expressa a la mateixa investigació.

La Teresa Castellanos expressava que: “El fet que les dones formen xarxes i comunitats és un fet indispensable i molt important que ajuda a la recuperació de territoris, a crear espais segurs per a les dones, a ser més productives per gestionar els recursos naturals, i molts més beneficis. Sobretot el de denunciar públicament el què està passant, a alçar la veu i que, les raons per les quals lluiten, no siguin indiferents.

L'únic que puc fer, per més que m'indigna, és alçar la veu, a qualsevol lloc que ens donin un espai per parlar, fer-ho allà. Hem d'organitzar-nos moltes, tu i jo només no podem, hem de crear xarxes per defensar-nos

Teresa Castellanos

La Cristina Auerbach explicava les tasques de conscienciació que està duent a terme a la seva comunitat, els tallers i les xerrades que organitza. “Hem de començar a explicar què és el que passarà si continuen havent-hi, i hi haurà, desastres naturals. Hem de prendre mesures urgents ja, no queda tant temps”. Així, afirmava que aquest és un problema que ens engloba a tots, a totes les persones, homes i dones, i de totes les edats.

“Però a poc a poc estem aconseguint-ho. Si no hi hagués una mínima consciència tu i jo no estariem parlant ara mateix”.

Cristina Auerbach

I també així ho expressava la Lucha: “El fet que ja es denunciï públicament, augmenta la consciència social, i jo crec que hi ha moltíssima més gent que s'ha sensibilitzat amb la lluita contra la violència de gènere, i també contra el canvi climàtic”.

*Jo soc optimista. Perquè soc defensora dels drets humans. El bé més preuat que té
una defensora és l'optimisme*

Lucha Castro

7. Conclusions

Al llarg d'aquest treball he constatat i demostrat, a través d'una anàlisi exhaustiva d'informació i de veus de dones indígenes de les comunitats de l'Amèrica Llatina, la relació entre l'explotació de recursos naturals i la violència de gènere contra les dones de les comunitats indígenes. Per a poder aconseguir aquest objectiu, he formulat unes hipòtesis i les he validades a través d'una investigació, recerca i recollida d'informació, la que consta al marc teòric del treball. També he realitzat un anàlisi i una comparació dels testimonis de les dones que he entrevistat, que han servit per corroborar les hipòtesis i la informació cercada i veure de quina manera aquesta s'aplica a la realitat.

El meu estudi s'ha basat en els testimonis de quatre dones indígenes de l'Amèrica Llatina, concretament, del territori mexicà. Tot i que no és una dada totalment representativa, tant per número com per territori, la dificultat de trobar dones amb les quals parlar i la delicadesa del mateix tema, sobretot la violència cap a les dones indígenes, ha limitat la possibilitat de disposar d'un major nombre de testimonis per a dur a terme la investigació.

Nogensmenys, tot i aquesta limitació, l'estudi m'ha permès identificar els tipus de violència, duts a terme per diferents actors socials, que reben les dones i les nenes indígenes pel fet de lluitar pel seu territori diàriament.

Els resultats de la recerca i de l'anàlisi dels testimonis de les dones, corroboren la primera hipòtesi, relativa a la relació que existeix entre l'explotació de recursos naturals i la violència contra les dones indígenes a l'Amèrica Llatina. Com s'ha demostrat a l'apartat XIII, aquesta relació es manifesta, es visibilitza i es fa explícita a través dels testimonis de les dones entrevistades, el 100% d'elles coincideixen en el fet que aquesta relació existeix, està totalment invisibilitzada i que exercir violència cap al territori i explotar els recursos naturals, és el mateix que violentar les dones de les comunitats; està directament relacionat. De fet, no poden existir l'un sense l'altre.

L'estudi confirma també la segona hipòtesi, referent al sistema patriarcal actual com a perpetrador principal d'aquesta relació. Tal com s'exposa als apartats sobre la violència a la terra, als boscos i per l'aigua, les dones són víctimes d'estructures patriarcales i discriminatòries a l'hora d'accedir als recursos naturals bàsics per viure i, per tant, pateixen

de manera directa la violació dels drets humans. També, a l'apartat V, els tipus de violència que pateixen les dones són directament duts a terme per part de l'Estat, així com pels grups interns de la mateixa comunitat i altres sectors socials. Els patrons patriarcals, doncs, els troben a tot arreu. A més, a l'apartat XIII el 100% de les dones entrevistades han assenyalat directament l'Estat i el Govern com a principal causant i perpetrador d'aquesta relació, explicant experiències i vivències personals que reflexen que l'Estat és el principal perpetrador d'aquest vincle i que intervé directament duent a terme diferents violències: econòmica, sexual, legislativa

Els resultats han evidenciat també la tercera hipòtesi, la qual es basa en el fet que el sistema actual judicial i social està creat perquè les dones defensores dels drets humans i del territori no puguin fer sentir la seva veu. Tot i que amb alguns matisos. El sistema judicial, com bé es pot veure a l'apartat XII, ha anat adaptant-se i millorant amb el temps. Des del primer Protocol de Kyoto, l'any 1997, en què només es tenia en compte als països “desenvolupats” per a lluitar contra el canvi climàtic, es va passar al Treball de Lima, l'any 2014, en què, per primera vegada es menciona la igualtat de gènere en termes d'afectació i participació de les dones en les negociacions de la Convenció i en la representació dels òrgans establerts, però fins aquí. Tanmateix, a l'Acord de París (2015-2016) ja es posa en relleu als països “en vies de desenvolupament” per a lluitar contra la crisi climàtica, tot i que la representació no és total. També és important, però, perquè és el primer cop en què s'estableix la violència de gènere com una conseqüència del canvi climàtic i posa en relleu la importància de preservar les comunitats indígenes, el seu territori i en alçar el paper de les dones.

Les investigacions confirmen la quarta hipòtesi, sobre l'estat cada cop més alarmant de la salut física i mental de les dones que defensen el territori i els drets humans com a objectiu de vida. Tot i que les conseqüències d'aquesta hipòtesi es fan explícites en cadascun dels apartats del treball, a l'apartat XIII, el 100% de les dones entrevistades hi estan d'acord. A més, proporcionen dades i vivències en primera persona, com es pot veure, clarament també, a l'anàlisi de resultats de la investigació.

En definitiva, una de les aportacions més importants al treball, també ha estat confirmar que a mesura que l'emergència climàtica augmenta, la violència contra les dones i les nenes indígenes també ho fa. Aquesta aportació, tot i que es fa evident en tot el treball, es pot veure clarament a l'apartat VII, en què s'exposa que $\frac{3}{4}$ de la població de l'Amèrica Llatina viuen en

zona d'alt risc de desastres naturals, i aquests cada cop són més freqüents i severs a causa del canvi climàtic. Les més afectades, són les dones i les nenes, que tenen 14 vegades més possibilitat de morir durant un desastre natural que els homes. A més, també s'afirma que tenen moltes menys possibilitats per accedir als recursos naturals necessaris per sobreviure. Així com la violència sexual que s'exerceix cap a elles, s'estima que hi ha hagut més de 65.000 dones i nenes que han estat violades en contextos de desastres naturals a l'Amèrica Llatina als últims deu anys i també moren un 70% més que els homes. Per tant, a mesura que la crisi climàtica es fa més greu, les dones i les nenes de les comunitats indígenes són les principals víctimes, fet que es menciona a l'apartat XIII, ja que totes les dones entrevistades afirmen que aquesta violència és cada cop més greu i se senten totalment desprotegides.

En últim lloc, en aquesta direcció, encara resten alguns interrogants en relació amb el vincle entre l'explotació de recursos naturals i la violència contra les dones indígenes. Tot i que sí que hi ha informació al respecte, al contrari de la idea que tenia en un principi, falten moltes més anàlisis de problemes més específics dins aquest marc, com per exemple: els problemes de salut menstrual als campaments provisionals, quines seran les conseqüències que patiran les comunitats indígenes si el canvi climàtic va en augment, en quin punt de cura de la salut mental es troba Amèrica Llatina, la contaminació obligatòria que a vegades han d'exercir les dones indígenes per poder sobreviure i extreure'n recursos, i així molts més.

També crec que es podria plantejar una nova línia de recerca que humanitzés molt més aquestes dones que cada dia s'hi deixen la pell per protegir el planeta. No és que hi hagi estudis i investigacions en els quals la seva participació és mínima, sinó que hi ha d'altres, en molts d'ells, en què ni tan sols apareixen, i no tenen cap mena de representació. Elles són essencials no només per investigar i conscienciar sobre aquesta qüestió, sinó per aprendre noves vies i propostes per resoldre i denunciar aquesta violència cap a les dones indígenes i cap al territori.

8. Bibliografía

WWF (Fondo Mundial para la Naturaleza). (n.d.). *Informe Planeta Vivo: Huella ecológica - Nuestro trabajo.* WWF España. Retrieved April 24, 2022, from https://www.wwf.es/nuestro_trabajo/informe_planeta_vivo_ipv/huella_ecologica/

ONU. (2019, March 12). *La ONU pide un replanteamiento económico urgente por el aumento acelerado de la explotación de recursos.* UNEP. Retrieved April 26, 2022, from <https://www.unep.org/es/noticias-y-reportajes/comunicado-de-prensa/la-onu-pide-un-replanteamiento-economico-urgente-por-el>

Delfosse, C. (2018, October 16). *Los recursos naturales causaron más del 40% de las guerras de los últimos sesenta años.* UN News. Retrieved April 26, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2018/10/1443762>

Economipedia. (2020, August 4). *Sobreexplotación - Qué es, definición y concepto | 2022.* Economipedia. Retrieved May 19, 2022, from <https://economipedia.com/definiciones/sobreexplotacion.html>

ONU. (2009). *Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010.* Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010. Retrieved April 26, 2022, from <https://www.un.org/es/events/biodiversity2010/loss.shtml>

Iberdrola. (n.d.). *Consecuencias sobreexplotación de recursos naturales*. Iberdrola.
Retrieved April 24, 2022, from
<https://www.iberdrola.com/sostenibilidad/sobreexplotacion-de-los-recursos-naturales>

Calero, J. F. (2019, December 10). *Así se propone el ecofeminismo salvar el planeta*.
Innovaspain. Retrieved April 2, 2022, from:
<https://www.innovaspain.com/cop25-ecofeminismo-instituto-de-la-mujer/>

“Feminismo y Ecología”, Mary Mellor, New York University Press, 1997. Page 1.

Svampa, M. (n.d.). *Feminismos del Sur y ecofeminismo*. Nueva Sociedad. Retrieved April 2,
2022, from <https://nuso.org/articulo/feminismos-del-sur-y-ecofeminismo/>

Polis, S. (2019). *Apuntes iniciales para la construcción de una Ecología Política Feminista de y desde Latinoamérica*. Apuntes iniciales para la construcción de una Ecología Política Feminista de y desde Latinoamérica.
https://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-65682019000300014&lang=pt

Castañeda Camey, I., Sabater, L., Owren, C. and Boyer, A.E. (2020). *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*. Wen, J. (ed.). Gland, Switzerland: IUCN. 272pp.
<https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-002-En.pdf>

Trutmann, C., & Chavez, D. (2020, June 9). *La desigualdad de género le da ventaja al cambio climático*. UN News. Retrieved April 2, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2020/06/1475742>

Aguilar, L. R. (2021). *La igualdad de género ante el cambio climático: ¿qué pueden hacer los mecanismos para el adelanto de las mujeres de América*. Repositorio CEPAL. Retrieved April 2, 2022, from https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/46996/4/S2100332_es.pdf

ONU. (2016). *Género, cambio climático y salud*. WHO | World Health Organization. Retrieved April 2, 2022, from <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/204178/9;jsessionid=7E1670C58274BFA2DE00615346C87A78?sequence=1>

International Land Coalition. (2020, March 6). *Latin American women fight for land*. LAC - ILC ALC. Retrieved April 2, 2022, from <https://lac.landcoalition.org/es/noticias/especialmujeresdefensoras/>

Viquipèdia. (Editada l'últim cop 2022). *Explotación económica*. Wikipedia. Retrieved April 2, 2022, from https://es.wikipedia.org/wiki/Explotaci%C3%B3n_econ%C3%B3mica

By Roll'eat. (2020, November 5). *La Sobreexplotación de recursos naturales: Causas y consecuencias*. Roll'eat. Retrieved April 2, 2022, from <https://rolleat.com/es/explotacion-de-los-recursos-naturales/>

ONU. (2019, March 12). *La ONU pide un replanteamiento económico urgente por el aumento acelerado de la explotación de recursos.* UNEP. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.unep.org/es/noticias-y-reportajes/comunicado-de-prensa/la-onu-pide-un-replanteamiento-economico-urgente-por-el>

Delfosse, C. (2018, October 16). *Los recursos naturales causaron más del 40% de las guerras de los últimos sesenta años.* UN News. Retrieved April 2, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2018/10/1443762>

ONU. (n.d.). *Tierra, recursos naturales y conflictos: Del infortunio a la oportunidad.* Retrieved April 2, 2022, from <https://www.un.org/es/land-natural-resources-conflict/>

ONU. (2019). *Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010.* Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.un.org/es/events/biodiversity2010/loss.shtml>

Héctor Rodríguez. (2021, Mayo 11). *Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010.* Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.un.org/es/events/biodiversity2010/loss.shtml>

International Union for Conservation of Nature (IUCN). (2021). *The IUCN Red List of Threatened Species.* IUCN Red List of Threatened Species. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.iucnredlist.org/>

ONU. (2009). *Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010*. Año Internacional de la Diversidad Biológica - 2010. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.un.org/es/events/biodiversity2010/loss.shtml>

Cova, N. S. (n.d.). El Ecofeminismo Latinoamericano. *Las Mujeres y la Naturaleza como Símbolos* (Universidad de los Andes-Trujillo, Ed.). 10.

Judith, M. R., Revista Con-spirando. (2011, Febrero 6). Espiritualidad Ecofeminista en América Latina. 14.

ONU. (n.d.). *Tierra, recursos naturales y prevención de conflictos: del infortunio a la oportunidad*. Tierra, recursos naturales y conflictos: Del infortunio a la oportunidad. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.un.org/es/land-natural-resources-conflict/>

Brito, C., Ivanovic, C., & Enríquez, V. (n.d.). *Women without land: the persistence of inequality in Latin America and the Caribbean - Progreso*. Fundación Microfinanzas BBVA. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.fundacionmicrofinanzasbbva.org/revistaprogreso/en/women-without-land-the-persistence-of-inequality-in-latin-america-and-the-caribbean/>

Women Kind. (2017-2018). *Transforming the lives of women and girls*. <https://www.womankind.org.uk/wp-content/uploads/2020/09/Womankind-impact-report-2017-2018-WEB.pdf>

USAID. (2015). *Why Land Rights Matter*. USAID. Retrieved April 3, 2022, from https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/USAID_Infographic_Why_Land_Rights_Matter_Print_rev.pdf

Comisión Interamericana de Mujeres. (n.d.). *Las mujeres rurales, la agricultura y el desarrollo sostenible en las Américas en tiempos de COVID-19*. Las mujeres rurales, la agricultura y el desarrollo sostenible. Retrieved April 29, 2022, from <https://www.oas.org/es/cim/docs/DocumentoPosicion-MujeresRurales-FINAL-ES.pdf>

Caicat, R. (2019). *Mujeres Indígenas destacan en la lucha para que los bosques sigan siendo bosques y las empresas extractivas queden fuera de su territorio – FIMI – IIWF*. Foro Internacional de Mujeres Indígenas. Retrieved April 3, 2022, from <https://fimi-iiwf.org/mujeres-indigenas-destacan-en-la-lucha-para-que-los-bosques-sigan-siendo-bosques-y-las-empresas-extractivas-queden-fuera-de-su-territorio/>

Organización Nacional de Mujeres Indígenas Andinas y Amazónicas del Perú (ONAMIAP). (2020, June 30). *Mujeres indígenas cumplimos un rol vital en el cuidado de nuestros bosques*. ONAMIAP. Retrieved April 3, 2022, from <https://onamiap.org/2020/06/mujeres-indigenas-cumplimos-un-rol-vital-en-el-cuidado-de-nuestros-bosques/>

Koch, R. (2021, June 22). *Madre Tierra: las Mujeres Indígenas son las Verdaderas Guardianas de los Bosques — EmpoderaClima*. EmpoderaClima. Retrieved April 3, 2022,

from

<https://www.empoderaclima.org/es/base-de-datos/articulos/madre-tierra-mujeres-indigenas>

Suarez, G. (2017, March 8). *Las mujeres rurales y los bosques - Consejo Civil Mexicano para la Silvicultura Sostenible*. Consejo Civil Mexicano para la Silvicultura Sostenible. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.ccmss.org.mx/las-mujeres-rurales-los-bosques/>

Global Forest Coalition. (n.d.). *Justicia de género y bosques - Global Forest Coalition*. Global Forest Coalition. Retrieved April 3, 2022, from <https://globalforestcoalition.org/es/campaigns/gender-justice-and-forests/>

FAO. (2013, Mayo 13-15). *Los bosques, la seguridad alimentaria y el género: vínculos, disparidades y prioridades para la acción*. Los bosques, la seguridad alimentaria y el género: vínculos, disparidades y prioridades para la acción. <https://www.fao.org/3/mg488s/mg488s.pdf>

Grupo de Trabajo Internacional sobre Asuntos Indígenas (IWGIA). (2014). *MUJERES INDIGENAS Y REDD+ HACERSE ESCUCHAR*. IWGIA. Retrieved April 3, 2022, from https://www.iwgia.org/images/publications/0704_MUJERES2_SPA.pdf

EPDATA. (2021, December 8). *Diez gráficos sobre la situación de los bosques en España y en el mundo*. EpData. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.epdata.es/datos/situacion-bosques-mundo-espana-datos-graficos/330>

Romero, L. (2019, March 21). *Día Mundial del Agua: el papel de las mujeres indígenas por el derecho a este valioso recurso*. The Conversation. Retrieved April 3, 2022, from <https://theconversation.com/dia-mundial-del-agua-el-papel-de-las-mujeres-indigenas-por-el-derecho-a-este-valioso-recurso-114045>

Organización Nacional de Mujeres Indígenas Andinas y Amazónicas del Perú (ONAMIAP). (2016, March 21). *Los pueblos y las mujeres indígenas en el Día Mundial del Agua*. ONAMIAP. Retrieved April 3, 2022, from <https://onamiap.org/2016/03/los-pueblos-y-las-mujeres-indigenas-en-el-dia-mundial-del-agua/>

ONU. (n.d.). *Día Mundial del Agua | Naciones Unidas*. the United Nations. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.un.org/es/observances/water-day>

IAGUA. (2021, August 9). *Compromiso con los derechos de los pueblos indígenas al agua y saneamiento*. iAgua. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.iagua.es/noticias/aecid/compromiso-derechos-pueblos-indigenas-al-agua-y-saneamiento>

Fondo para los objetivos del desarrollo sostenible. (2017). *Estudio de Caso - Mujeres indígenas participan en la gestión del agua en Panamá*. Estudio de Caso - Mujeres indígenas participan en la gestión del agua en Panamá. Retrieved April 3, 2022, from https://www.sdgfund.org/sites/default/files/case_study_-_panama_agua_-_es.pdf

Ecological Society of America (ESA). (2020, March). *Importance of Indigenous Peoples' lands for the conservation of Intact Forest Landscapes*. Importance of Indigenous Peoples'

lands for the conservation of Intact Forest Landscapes.

<https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/fee.2148>

Comisión Interamericana de Derechos Humanos. (n.d.). *Mujeres Indígenas*. Mujeres indígenas. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.oas.org/es/cidh/indigenas/docs/pdf/Brochure-MujeresIndigenas.pdf>

Ávila, A. (2016, November 28). *Violencia contra las mujeres indígenas*. Animal Político. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.animalpolitico.com/blog-invitado/violencia-las-mujeres-indigenas/>

Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas. (2017, Noviembre). *Datos e indicadores sobre violencia contra las mujeres indígenas*. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.gob.mx/inpi/articulos/datos-e-indicadores-sobre-violencia-contra-las-mujeres-indigenas>

ONU Women. (2017, April 25). Para las niñas y mujeres indígenas, las violencias se tienen que abordar en plural: Tarcila Rivera Zea. *ONU Mujeres – América Latina*. <https://lac.unwomen.org/es/noticias-y-eventos/articulos/2017/04/las-violencias-en-plural-tarcila-zea>

Ribeiro, T. (2020, March 8). *México intenta erradicar la violencia hacia mujeres indígenas*. teleSUR. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.telesurtv.net/news/mexico-erradicar-violencia-mujeres-indigenas--20200306-0041.html>

Peña, M. O., & Tejerina, V. (2015, February 12). *Mujer indígena: la doble maldición del género y la piel*. Blogs iadb. Retrieved April 15, 2022, from <https://blogs.iadb.org/igualdad/es/mujer-indigena-la-doble-maldicion-del-genero-y-la-piel/>

El Tiempo. (n.d.). *Especial: Violencia contra las mujeres indígenas en Colombia - Especial*. El Tiempo. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.eltiempo.com/multimedia/especiales/violencia-contra-las-mujeres-indigenas-en-colombia/15124315/1/index.html>

Observatorio Nacional de la Violencia contra las Mujeres y los Integrantes del Grupo Familiar. (2021, September 10). *Violencia contra mujeres indígenas u originarias*. Observatorio Nacional de la Violencia contra las Mujeres y los Integrantes del Grupo Familiar. Retrieved April 15, 2022, from <https://observatorioviolencia.pe/violencia-contra-mujeres-indigenas-u-originarias/>

Bringas, A. (2013, Marzo). *libro indigena20.indd*. BIVICA. Retrieved April 15, 2022, from <https://www.bivica.org/files/violencia-mujeres-indigenas.pdf>

CHIRAPAQ Centro de Culturas Indígenas del Perú. (2013, Julio). *Violencias y mujeres indígenas*. Chirapaq. Retrieved April 15, 2022, from <http://chirapaq.org.pe/es/wp-content/uploads/sites/3/2018/03/Violencias-y-Mujeres-Indigenas.pdf>

Centro Latinoamericano para el Desarrollo Rural (RIMISP). (2018). *Untitled*. Biblioteca Digital INDH. Retrieved April 15, 2022, from <https://bibliotecadigital.indh.cl/bitstream/handle/123456789/1173/Cap1.pdf?sequence=14>

Pavlinovic, D. (2021, September 1). *Las catástrofes relacionadas con el clima se quintuplican en 50 años, pero la mejora de los sistemas de alerta salva más vidas*. UN News. Retrieved May 1, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2021/09/1496142>

Guterres, A. (2022, April 27). *Sufriremos más de una catástrofe diaria si no reducimos el riesgo*. UN News. Retrieved May 1, 2022, from <https://news.un.org/es/story/2022/04/1507782>

Gender Based Violence AoR. (n.d.). *CLIMATE CHANGE AND GENDER-BASED VIOLENCE: WHAT ARE THE LINKS?* GBV AoR. Retrieved May 1, 2022, from <https://gbvaor.net/sites/default/files/2021-03/gbv-aor-helpdesk-climate-change-gbv-19032021.pdf>

Organización Panamericana de Salud. (2001, Febrero). *GÉNERO Y DESASTRES NATURALES*. Eird. Retrieved May 1, 2022, from <https://www.eird.org/deslizamientos/pdf/spa/doc13971/doc13971.pdf>

Mazzeo, C. (2020, February 14). *Desastres ambientales profundizan la brecha de género - América Latina y el Caribe*. SciDev.Net. Retrieved May 1, 2022, from <https://www.scidev.net/america-latina/news/desastres-ambientales-profundizan-la-brecha-de-genero/>

file:///C:/Users/Usuario/Downloads/4156-Texto%20del%20art%C3%ADculo-17599-1-10-20191216.pdf

Velásquez, E. (2019, February 20). *El impacto de los desastres en la brecha de género*. ONU-Habitat. Retrieved May 1, 2022, from <https://onuhabitat.org.mx/index.php/el-impacto-de-los-desastres-naturales-en-la-brecha-de-genero>

Fondo de Población de las Naciones Unidas. (n.d.). *INTRODUCCIÓN Los desastres naturales que regularmente afectan a América Latina y el Caribe como erupciones volcánicas, terrem.* UNFPA América Latina y el Caribe |. Retrieved May 1, 2022, from https://lac.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa-espan%CC%83ol_final-4.pdf

Dra. Ana Gabriela Fernández, Dr. Johannes Waldmüller, & Dra. Cristina Vega. (n.d.). Comunidad, vulnerabilidad y reproducción en condiciones de desastre. Abordajes desde América Latina y el Caribe. *ÍCONOS* 66.

Fondo de Población de las Naciones Unidas. (n.d.). *Violencia de género y los desastres naturales en América Latina y el Caribe. UNFPA versión español.* UNFPA América Latina y el Caribe |. Retrieved May 1, 2022, from <https://lac.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPAversiones.pdf>

ONU Mujeres. (2017, Marzo). *ONU MUJERES ANTE LOS CONTEXTOS DE CRISIS Y EMERGENCIAS EN AMÉRICA LATINA Y EL CARIBE*. ONU Mujeres – América Latina.

Retrieved May 1, 2022, from

<https://lac.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Americas/Documentos/Publicaciones/2017/11/50968%20%20Study%20on%20UN%20Womens%20response%20to%20crisis%20in%20LAC%20%20ES%20%20webcompressed.pdf>

Sirker, K. (2021, June 14). *Fortalecer la recuperación ante desastres en el Caribe con una perspectiva de género*. World Bank Blogs. Retrieved May 9, 2022, from <https://blogs.worldbank.org/es/latinamerica/fortalecer-la-recuperacion-ante-desastres-en-el-caribe-con-una-perspectiva-de-genero>

Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo. (2009). *Aumentando la visibilidad de género en la gestión del riesgo de desastres y el cambio climático en el Caribe*. UNDP in Latin America and the Caribbean. Retrieved May 9, 2022, from https://americalatinagenera.org/wp-content/uploads/2019/10/UNDP_RBLAC_GeneroyDRRS_P-7.pdf

Cotarelo, L. C. (2015). *Vulnerabilidad de las mujeres frente a la violencia de género en contexto de desastres naturales en Latinoamérica y Caribe*. file:///C:/Users/Usuario/Downloads/paginas_7_34_tsh_76.pdf

ONU. (n.d.). *Las mujeres como agentes del cambio tras un desastre natural*. Las mujeres como agentes del cambio tras un desastre natural. Retrieved May 9, 2022, from <https://www.unv.org/es/las-mujeres-como-agentes-del-cambio-tras-un-desastre-natural>

El País. (2018, May 20). *Tras el huracán, la paliza de tu pareja*. EL PAÍS. Retrieved May 9, 2022, from https://elpais.com/elpais/2018/04/26/planeta_futuro/1524756416_641063.html

United Nations Climate Change. (n.d.). *¿Qué es el Protocolo de Kyoto? | CMNUCC*. UNFCCC. Retrieved May 10, 2022, from https://unfccc.int/es/kyoto_protocol

United Nations Framework Convention on Climate Change. (2008). *Kyoto Protocol Reference Manual*. UNFCCC. Retrieved May 13, 2022, from https://unfccc.int/sites/default/files/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf

ONU. (2015, Febrero 2). *Informe de la Conferencia de las Partes sobre su 20º período de sesiones, celebrado en Lima del 1 al 14 de diciembre de 2014*. Informe de la Conferencia de las Partes sobre su 20º período de sesiones, celebrado en Lima del 1 al 14 de diciembre de 2014. <https://unfccc.int/resource/docs/2014/cop20/spa/10a03s.pdf>

BBVA. (n.d.). *Qué es el Acuerdo de París y qué supone para el planeta*. BBVA. Retrieved May 10, 2022, from <https://www.bbva.com/es/sostenibilidad/que-es-el-acuerdo-de-paris-y-que-supone-para-el-planeta/>

Instituto de la Mujer - Gobierno de España. (2019, June 4). *Untitled*. Instituto de las Mujeres. Retrieved May 10, 2022, from https://www.inmujeres.gob.es/disenos/novedades/Informe_GeneroyCambioClimatico2020.pdf